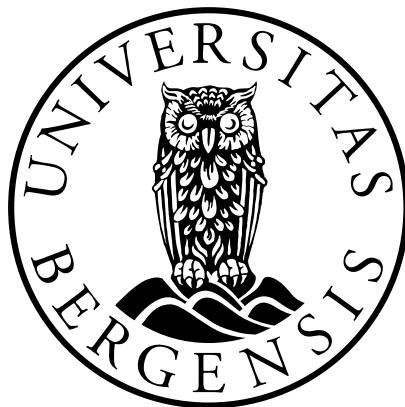

Det moderne slaveri

Den internasjonale og nasjonale adgangen til å straffeforfølge multinasjonale selskaper som tar del i moderne slaveri gjennom sin virksomhet.

Kandidatnummer: 172

Antall ord: 14974

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

1. Juni 2017

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Introduksjon	4
1.1 Presentasjon av tema	4
1.2 Aktører og aktualitet.....	5
1.2.1 Multinasjonale selskaper	5
1.2.2 Statistikk.....	5
1.2.3 Eksempler.....	6
1.3 Juridisk analyse og metode.....	6
1.4 Videre fremstilling	8
2 Selskapers handlinger og ansvar	9
2.1 Handlingene.....	9
2.1.1 Det moderne slaveri som forbrytelse.....	9
2.1.2 Internasjonale arbeidsrettigheter som forbrytelse	10
2.2 Ansvar.....	11
2.2.1 Stater vs. selskaper	11
2.2.2 Selskapers og individers ansvar	12
2.3 Forente Nasjoner	12
2.3.1 Fase 1: The Global Compact.....	12
2.3.2 Fase 2: FN Normene.....	13
2.3.3 Fase 3: Spesialrepresentanten.....	14
2.3.4 Kritikk og dagens ståsted	14
2.4 Andre rammer og samfunnsansvar.....	15
2.4.1 OECD	16
2.4.2 ILO	17
2.4.3 Soft law	17
2.5 Oppsummering og avsluttende merknader.....	18
3 Jurisdiksjon og selskapers rettsstilling	20
3.1 Jurisdiksjon ved nasjonal straffeforfølgelse	20
3.1.1 Territorialjurisdiksjon.....	20
3.1.2 Personaljurisdiksjon	21
3.1.3 Universaljurisdiksjon	21

3.2	Jurisdiksjon ved internasjonal straffeforfølgelse.....	23
3.3	Selskapers rettsstilling.....	23
3.3.1	Nasjonalrettslig.....	23
3.3.2	Folkerettslig.....	24
4	Nasjonal straffeforfølgning.....	25
4.1	Foretaksstraff.....	25
4.2	Jurisdiksjon og anvendelsesområde.....	26
4.3	Den straffbare handlingen.....	28
4.3.1	Slaveri som forbrytelse mot menneskeheten § 102 c).....	28
4.3.2	Slaveri og forbund om slaveri §§ 259-260.....	29
4.3.3	Menneskehandel § 257.....	29
4.3.4	Tvang §§ 251-252.....	30
4.4	Selskapenes strafferettslige ansvar.....	31
4.4.1	Foretaksansvar og medvirkningsansvar.....	31
4.4.2	Fysisk medvirkning.....	32
4.4.3	Psykisk medvirkning.....	33
4.4.4	Passiv medvirkning.....	33
4.5	Straffen.....	35
4.6	Tilknytningskravet.....	35
4.7	Oppsummering.....	36
5	Internasjonal straffeforfølgning.....	38
5.1	Internasjonale domstoler.....	38
5.2	Tradisjoner og praksis.....	39
5.3	ICC.....	40
5.3.1	Jurisdiksjon og anvendelsesområde.....	40
5.3.2	Den straffbare handlingen – Actus reus.....	41
5.3.3	Det strafferettslige ansvaret – Mens rea.....	42
5.3.4	Office of The Prosecutor.....	43
5.3.5	Mulige løsninger.....	46
6	Avsluttende bemerkninger.....	48
	Litteraturliste.....	50

1 Introduksjon

1.1 Presentasjon av tema

Tema for avhandlingen er internasjonal og nasjonal adgang til å straffeforfølge multinasjonale selskaper som deltar i moderne slaveri gjennom sin virksomhet, herunder individer som representerer dem. I takt med globaliseringen har multinasjonale selskaper ekspandert og produksjonen flyttes til fattige utviklingsland, hvor både barnearbeid og tvangsarbeid blir brukt for å skaffe størst og billigst mulig arbeidskraft. Som ledd i dette står også menneskehandel, hvor ofre blir transportert over hele verden gjennom organisert transnasjonal kriminalitet og eksponert for slaveri.

Utviklingslandene på sin side kan tjene på at selskapene flytter virksomheten, da det åpner for internasjonale handelsmuligheter, økte arbeidsplasser, skatteinntekter ol. Noen stater er nærmest avhengig av disse inntektene og ønsker derfor ikke å gripe inn i forholdene. Selv om det finnes positive sider ved at selskaper fastsetter produksjonen i utviklingsland, har det kommet frem at forholdene de ansatte jobber rundt, og i, ofte er langt under en respektabel og lovlig standard. Behovet for å straffeforfølge er derfor stort, men det ligger følgelig en delikat og komplisert interessekonflikt i bakteppet av problemstillingen. Dette ble også påpekt i Solberg-regjeringens proposisjon for målsetting i 2016-2017:

”Globalisering har gitt økt flyt av varer og mennesker over landegrensene. Mange av disse strømmene, som internasjonal handel og spredning av teknologi, har vært svært positive for nasjonal og global utvikling. Globaliseringen har imidlertid også åpnet for strømmer av uønskede elementer i større skala enn noen gang før.”¹

Ved å ta i bruk de nevnte metodene som gir billig arbeidskraft, økes sjansene for profitt og økonomisk vinning, som er det grunnleggende siktemålet for selskapene. Konsekvensen av profitten kan bli at enkelte menneskerettigheter eller arbeidsrettigheter ikke respekteres i utviklingsland som ofte ikke er kapabel til å oppta forfølgning. Det faktum at svært få selskaper straffes, og at enda færre får en straff som står i forhold til forbrytelsen, gjør det moderne slaveri attraktivt. Avhandlingen tar sikte på å avdekke når slike handlinger vil

¹ <<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-1-s-ud-20162017/id2513642/sec3>> Mål 16.4 (Februar 2017).

utgjøre en forbrytelse og dermed aktualisere et strafferettslig ansvar for selskapene, og hvem som kan oppta forfølgningen.

1.2 Aktører og aktualitet

1.2.1 Multinasjonale selskaper

Selskapsretten omfatter flere foretaksformer som kan inndeles etter forskjellige kriterier ut fra hvilket ansvar deltakerne har for selskapets forpliktelser. Selskap med begrenset deltakeransvar, såkalte aksjeselskap og allmennaksjeselskap, er de vanligste formene.² Dersom disse utøver virksomheten i et eller flere land utenom sitt hjemland, anses de som multinasjonale. Det er slike selskaper avhandlingen vil undersøke. Med selskaper menes også bedrifter, produsenter, forretninger og andre former for virksomheter som kan være med på å ta del i det moderne slaveri til fordel for egen profitt.

1.2.2 Statistikk

Den internasjonale handelsorganisasjonen (ILO) anslår at rundt 20,9 millioner mennesker, hvorav 5,5 millioner barn, i dag lever i slaveri eller slaverilignende situasjoner og utsettes daglig for tvangsarbeid.³ I følge Global Slavery Index var tallet 35,8 millioner i 2014, mens Walk Free Foundation har satt tallet til 35,8 millioner i 2017. Den avvikende statistikken indikerer store mørketall på området, noe som ytterligere understreker bekjempelsesbehovet og viser hvor utbredt problemet er.

Politiet forklarer at høye mørketall på menneskehandel i Norge kommer av språklige barrierer og at ofrene ikke tør å innrømme at de er ofre fordi de er redde for smuglerne.⁴ Dette skaper bevisproblemer, da man er avhengig av ofrene selv og deres uttalelser for å kunne bevise virksomheten de har vært en del av. Dersom ofrene ikke tør å snakke øker sjansene for straffrihet for forbryterne. Et annet problem er ofrenes villighet. Mange ofre kommer fra utsatte deler av verden og ønsker ikke å bli sendt tilbake. Å få asyl i etterkant av en eventuell

² Geir Woxholth, *Selskapsrett*, 5. utgave, Oslo 2014 s. 31.

³ <http://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/news/WCMS_182109/lang--en/index.htm> (Februar 2017).

⁴ <<http://www.aftenposten.no/norge/Bare-35-domfellelser-for-menneskehandel-84193b.html>> (Februar 2017).

rettssak er ikke en garanti i Norge, slik at ofre unnviker å anmelde forholdene. Behovet for å straffeforfølge uten innblanding fra ofrene er derfor stort for å unngå straffrihet.

1.2.3 Eksempler

Det finnes mange eksempler på når den rettslige problemstillingen blir aktuell. Nestlé driver gårder hvor høsting av kakaobønner på Elfenbenskysten og i Ghana kun blir utført av barn, også kjent som ”blood chocolate”.⁵ Apples produksjonsfabrikker i Kina bruker barnearbeid og har en bekymringsverdig høy selvmordsrate hos arbeiderne, noe som gjenspeiler dårlige og harde arbeidsforhold.⁶ Store sko- og klesgiganter driver såkalte ”sweatshops” i forskjellige utviklingsland.⁷ I Brasil lokkes fattige menn til tvungent plantasjearbeid i fjerntliggende strøk i Amazonas-jungelen og blir truet med våpen dersom de prøver å rømme.⁸ Kampanjeansvarlig Kate Willingham i den britiske organisasjonen Anti-Slavery International forteller i et intervju med Aftenposten at barn er spesielt utsatt som moderne slaver da de er mindre tilbøyelig til å kreve bedre lønn og arbeidsvilkår.⁹ Fellesnevneren for eksemplene er utnyttelse av stor og billig arbeidskraft med elementer av tvang, berøvelse av personlig frihet og sikkerhet.

Enkelte utviklingsland hvor virksomheten foregår har ikke velfungerende rettssystemer og er ikke i stand, eller villig, til å straffeforfølge store multinasjonale selskap. Ettersom selskapene kan påvirke menneskerettigheter gjennom sin virksomhet, er det flere underproblemstillinger om den strafferettslige adgangen til å forfølge dem som reiser seg og har skapt debatt i det internasjonale samfunnet. Flykningskrisen man ser i dag kan bidra til at flere blir utsatt for menneskehandel og ender opp som ofre for moderne slaveri. Problemstillingen og tema har dermed fått forsterket aktualitet, selv om dette har pågått hyppig over flere tiår. Hvem har ansvaret for å gjennomføre en eventuell straffeforfølgelse? Hva kreves prosessuelt og materielt? Hvilke rammer finnes det for bedrifters plikter og ansvar, og kan disse håndheves på en effektiv måte?

1.3 Juridisk analyse og metode

I hovedsak vil den juridiske analysen foregå gjennom å undersøke hvilke forbrytelser som kan

⁵ <<http://www.slavefreechocolate.org/>> (Februar 2017).

⁶ <<http://e24.no/utenriks/flere-selv-mord-hos-apple-produzent/20370789>> (Februar 2017).

⁷ <<https://www.dosomething.org/us/facts/11-facts-about-sweatshops>> (Februar 2017).

⁸ <<http://www.aftenposteninnsikt.no/12008/fanget-i-slavekontrakter>> (Februar 2017)

⁹ *Ibid.*

knyttet til moderne slaveri og hvorvidt selskaper kan holdes ansvarlig for dem dersom jurisdiksjonen tillater forfølgning. De tilgjengelige rettslige mekanismene som eventuelt kan straffeforfølge forbrytelsene vil være en del av analysen.

Den nasjonale adgangen undersøkes og vurderes først. Prinsipper for nasjonal straffeforfølgning kan variere mellom ulike land. Oppgaven vil hovedsakelig begrense seg til den norske adgangen og derfor følge norsk regelverk og juridisk metode, herunder ordlydstolkning av lovtekst og støtte opp med forarbeider, rettspraksis, teori og reelle hensyn. Internasjonale kilder, artikler og relevante dokumenter vil også være relevant i lys av temaets globale natur. Noen steder vil også den norske retten samsvare med den internasjonale. Dette vil som oftest gå frem av forarbeidene. Det er særlig jurisdiksjonsreglene som blir utfordrende metodisk, for eksempel ved universaljurisdiksjon som alle land helst bør tolke og anvende likt.

Den internasjonale straffedomstolens (ICC) muligheter til å straffeforfølge beror på hvilke handlinger som utgjør overtredelser etter dens tilhørende vedtekter og tolkningsprinsippene for disse.¹⁰ Dette regelverket og rettssystemet er tilknyttet internasjonal folkerett og dens metode. Generelle tolkningsprinsipper for konvensjoner følger av Wienkonvensjonen artikkel 31-33, hvor det uttrykkes at de skal tolkes i god tro, i tråd med ordenes ”ordinary meaning” og ”context” samt i lys av dens ”object and purpose”.¹¹ Det blir utelukket å bruke analogi hva gjelder de internasjonale forbrytelsene i lys av legalitetsprinsippet artikkel 22 i Roma-vedtektene representerer.

Kildene for internasjonal straffeforfølgning av selskaper er begrenset og under utvikling. En av utfordringene er at det aldri har kommet opp saker for ICC som direkte gjelder selskaper. Rettspraksis fra andre internasjonale straffedomstoler samt artikler og undersøkelser gjort av teoretikere og ekspertgrupper på området vil derfor være aktuell. Avhandlingen vil følgelig bære preg av selvstendige vurderinger om overføringsverdien slik praksis og teori kan ha. Gjennom undersøkelsene vil det også bli gjort analytiske vurderinger underveis knyttet til hull i lovgivningen, utviklende tendenser, samt rettspolitiske vurderinger og forslag til mulige løsninger.

¹⁰ Rome Statute of the International Criminal Court, 17 Juli 1998 (ikraftsatt 1. Juli 2002), 2187 UNTS 90 (Roma-vedtektene).

¹¹ Det har vært diskutert hvorvidt Wienkonvensjonens tolkningsprinsipper er i overenstemmelse med analogiforbudet i artikkel 22 i Roma-vedtektene, men dette ble avklart i Prosecutor vs Katanga, ICC T Ch II Judgement pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436-tENG (7 March 2014) avsnitt 50-53.

1.4 Videre fremstilling

Sanksjonsmulighetene som finnes i dag er å saksøke selskapene.¹² Et søksmål kan resultere i erstatning til ofrene, men ikke tvinge selskapet til å stanse virksomheten. Statistikken viser at dette verken er nok til å avskaffe det moderne slaveriet eller proporsjonal med forbrytelsen. Det fokuseres derfor på straffesanksjoner.

Hovedutfordringene i henhold til straffeadgangen blir å kartlegge hvilke handlinger begått av selskapene som er straffbare i forhold til det moderne slaveri, hvilket ansvar som kan knyttes til selskapene og hvilken jurisdiksjon som kreves for å gjennomføre forfølgningen.

Avhandlingen fokuserer på moderne slaveri i utviklingsland hvor multinasjonale selskaper tilhørende industriland tjener på bekostning av det. Det anlegges hovedsakelig et overtrederperspektiv, men ofrenes rolle må belyses i enkelte sammenhenger for å få et helhetlig bilde av tema.

Problemstillingen har også sammenheng med flyktningrett, asylrett og regler for utlevering, men dette vil ikke fokuseres på av hensyn til omfang. Fremstillingen videre bygger på elementene som er nødvendig for å kunne gjennomføre en straffeforfølgelse hva gjelder strafferettslige handlinger og ansvar, bedriftenes rettslige stilling og jurisdiksjon.

Formålet med avhandlingen er å vise kompleksiteten av problemstillingen, herunder hvorfor det er så mange rettslige og faktiske utfordringer med straffeforfølgning av multinasjonale selskaper, og vil derfor ikke gå dybden på hver enkelt utfordring.

¹² Se søksmål mot FIFA: <https://www.nrk.no/sport/saksoker-fifa_-_det-er-moderne-slaveri-1.13173075> og Nestlé: <<http://www.independent.co.uk/news/world/americas/nestle-is-being-sued-for-allegedly-using-child-slaves-on-cocoa-farms-a6806646.html>> (Februar 2017).

2 Selskapers handlinger og ansvar

For ordens skyld gis en kort oversikt over aktuelle handlinger og former for ansvar hva gjelder avhandlingens tema samt retningslinjene som finnes i dag. For nasjonal og internasjonal straffeforfølgning vil handlingene og ansvarsgrunnlagene utdypes i kapittel 4 og 5 gjennom sette materielle og prosessuelle vilkår.

2.1 Handlingene

For å kunne ilegge et multinasjonalt selskap strafferettslig ansvar må det påvises at deres handlinger eller virksomhet utgjør en forbrytelse. For avhandlingen blir det interessante å undersøke når man kan si at selskaper tar del i slaveri. Først når slike handlinger begås utløses spørsmål om strafferettslig ansvar, og har følgelig en nær relasjon.

2.1.1 Det moderne slaveri som forbrytelse

Det tradisjonelle slaveribegrepet forbindes ofte med fysisk og juridisk eierskap i kolonitiden og ble avskaffet på 1800-tallet. I dag eksisterer fortsatt slaveri i forskjellige former verden over, hvor de største er menneskehandel, barnarbeid og tvangsarbeid. Det er dette som kalles det moderne slaveri, og er forbudt i en rekke menneskerettighetskonvensjoner og ansett som en internasjonal forbrytelse.¹³ I et offerperspektiv er det viktig å presisere når man juridisk sett anses som slave fordi det er denne statusen som utløser rettighetene konvensjonene og lovgivningen tar sikte på å beskytte og unngå straffrihet for.

Det er spesielt India, Indonesia, Kambodsja, Bangladesh, Kina og andre fattige land i Asia som ligger på topp når det gjelder moderne slaveri i tekstilbransjen, og det finnes millioner av ofre også i andre bransjer i Afrika og Europa.¹⁴ Selv om aktiviteten foregår både i utviklingsland og industriland, er selskapene som oftest tilhørende industriland og dermed de som i hovedsak tjener på det.

¹³ Se for eksempel FNs Slavekonvensjon fra 1956, ILOs konvensjoner om tvangsarbeid nr. 29 fra 1930 og barnarbeid nr. 182 fra 1999 og Roma-vedtektene artikkel 7 (1) c) og (2) c).

¹⁴ <<http://www.fn.no/Tema/Arbeidsliv/Fordypning/Fakta-om-moderne-slaveri>> (Februar 2017).

I et overtrederperspektiv er de konkrete handlingene selskapene utfører som knytter dem til slaveriet avgjørende. Dette kan omfatte blant annet beslutninger om å drive virksomhet i utviklingsland hvor menneskene på fabrikkene ikke jobber av fri vilje, eller er barn, og at beslutningene gjennomføres i praksis. Hvorvidt underleverandørens handlinger er straffbare for selskapene beror på den konkrete lovgivingen som anvendes i forfølgelsen. Om selskapene kan sies å medvirke til slaveri gjennom underleverandørene eller andre samarbeidspartnere vil være høyst aktuelt for avhandlingens tema, og undersøkes nærmere senere. De former for slaveri avhandlingen tar sikte på har også sammenheng med andre arbeidsrettigheter som påpekes i det følgende.

2.1.2 Internasjonale arbeidsrettigheter som forbrytelse

Den universale menneskerettighetsdeklarasjonen fastslår at ”Everyone has the right to work”.¹⁵ Dette er også anerkjent i flere traktater som Den internasjonale konvensjonen om sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter (ØSK) artikkel 6, Konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (CEDAW) artikkel 11 (1) a) og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) artikkel 15. Konvensjonene er inkorporert i norsk rett gjennom menneskerettighetsloven.¹⁶

ØSK-komiteén har i General Comment No 18 utdypet hvordan ØSK artikkel 6 skal tolkes og påpeker at ”respect for the individual and his dignity is expressed through the freedom of the individual regarding the choice to work”.¹⁷ Ut fra komitéens uttalelser er ØSK artikkel 6 ikke ment som en absolutt rett til å bli ansatt som staten skal sørge for, men en rett for individer til å *fritt* kunne velge å godta arbeidet i kraft av sin personlige integritet og autonomi. Antitesen til denne uttalelsen er dermed at arbeid etter tvang ikke skal skje, og har følgelig en sammenheng med tvangsarbeid.

I forlengelsen av retten til å arbeide følger også rettigheter rundt arbeidsforholdene, som for eksempel sikkerhet, arbeidsmiljø, hygiene, pauser og lønn. Dersom selskapene, deres underleverandører eller andre samarbeidspartnere unnlater å gi arbeiderne slike rettigheter, vil dette være handlinger tilknyttet det moderne slaveri som kan utløse straffeansvar.

¹⁵ Universal Declaration of Human Rights (UDHR) 1948, art. 23 (1).

¹⁶ Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven), vedlegg 1, 3 og 9.

¹⁷ ICESCR General Comment no 18: The Right to work, Article 6 of the International Covenant on Economic Social and Cultural Rights, UN Doc E/C.12/GC/18 (2005) s. 4.

2.2 Ansvaret

2.2.1 Stater vs. selskaper

Stater har tradisjonelt hatt hovedansvaret når det kommer til menneskerettighetene som en naturlig konsekvens av deres suverenitet og villighet til å ratifisere konvensjoner og implementere dem i egen lovgivning. Dersom en skal ilegge en stat ansvar for handlinger begått av et selskap kan dette enten knyttes direkte til statens internasjonale ansvar ved at oppførselen kan tilskrives staten i henhold til folkeretten eller manglende lovgivning på området ut fra folkerettslige forpliktelser.¹⁸ Staten kan da enten ha feilet sin negative plikt til å respektere menneskerettighetene direkte, eller mer avledet ha feilet positive plikt til å beskytte menneskerettighetene ved at selskapets handlinger som førte til brudd ikke har blitt kriminalisert.

Selskaper kan være delvis eid av en stat eller ha sterkt tilknytning til den ved at de samhandler med den, er underlagt den eller avhengige av statens autoritet og støtte. Desto nærmere forhold selskapet har til staten, jo større og viktigere blir statens ansvar for å hindre at selskapet ikke bryter med menneskerettighetene og folkeretten. Dette er Kina et godt eksempel på da det er en republikk bestående av kun ett parti, Kommunistpartiet.¹⁹ Dermed er dette det eneste partiet som oppnår fordelene ved å eie eller være deleier i bedrifter som oppnår økonomisk profitt ved moderne slaveri, selv om tvangsarbeid er forbudt og straffbart etter kinesisk lov.²⁰ Ettersom Kina er et av de fem permanente medlemslandene i Forente Nasjoner (FN) sikkerhetsråd med vetorett, er dette særlig bekymringsverdig i forhold til internasjonal straffeavgang i fremtiden, da de heller ikke har ratifisert Roma-vedtektene som forbyr slaveri.²¹

Behovet for å adressere også selskapers selvstendige ansvar overfor menneskerettighetene oppstod og vokste i takt med globaliseringen og ekspansjonen av multinasjonale selskaper og deres virksomhet i utviklingsland.

¹⁸ Se Forente Nasjoner (FN) kommentarer til dette:

<http://legal.un.org/legislativeseries/documents/Book25/Book25_part1_ch2.pdf> (Mai 2017).

¹⁹ Albert H Y Chen, *An introduction to the legal system of the Peoples Republic in China* Fourth Edition, Hong Kong 2011 s. 4.

²⁰ Dette ble undersøkt av amerikanske myndigheter i 2013:

<<http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/countries/2013/215439.htm>> (Februar 2017)

²¹ Roma-vedtektene artikkel 7 (1) c) og (2) c).

2.2.2 Selskapers og individers ansvar

Dersom et selskap som sådan skal kunne bli holdt ansvarlig for en forbrytelse på nasjonalt plan må lovgivningen åpne for dette. Dette vil illustreres i kapittel 4 gjennom Norges regler om foretaksstraff. Her er det særlig jurisdiksjonen som blir utfordrende, nettopp fordi de multinasjonale selskapene opererer flere steder i verden. I et internasjonalt perspektiv er bildet noe mer komplisert og uavklart, ettersom selskaper ikke har formell stilling som subjekt underlagt folkeretten per i dag. Dette vil utdypes i kapittel 3.

Som avhandlingen senere vil avdekke er det individuelt ansvar som vil bli mest aktuelt for den internasjonale straffeforfølgelsen mot selskaper. Individene det er tale om i denne sammenheng er blant annet styremedlemmer, generalforsamlinger, aksjonærer, ledelse, eiere osv. I disse tilfellene er ofte medvirkning den mest treffende ansvarsformen, ettersom de nevnte individene sjelden er de som faktisk utfører forbrytelsen.

Foruten stater som fastsetter lover, har også internasjonale organisasjoner utviklet regler og retningslinjer for selskapers utøvelse av virksomhet. Det problematiske er om disse er bindende, medfører sanksjonsmuligheter og effektive nok for dagens behov.

2.3 Forente Nasjoner

FNs økonomiske og sosiale råd ba Generalsekretæren i 1970 om å opprette en gruppe til å studere multinasjonale selskaper og utviklingen av deres innflytelse internasjonalt, særlig i utviklingslandene.²² Gruppen anbefalte FN å etablere en kommisjon for multinasjonale selskaper som skulle utarbeide regler for deres atferd i forhold til menneskerettighetene.²³ Kommisjonen utviklet på bakgrunn av dette ”Draft Code of 1990”. Denne ble ikke godtatt grunnet for mange uenigheter mellom utviklingslandene og industrilandene angående de multinasjonale selskapenes ansvar og rettigheter overfor deres virksomhet og vertsstatene de tilhørte.²⁴ Uenigheten som gjorde at forsøket mislyktes er viktig for å forstå den videre utviklingen på området. Prosessen frem til i dag kan grovdeles i 3 faser;

2.3.1 Fase 1: The Global Compact

²² Peter Muchlinski, *Multinational Enterprises and the Law*, Oxford 1999 s. 593.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid* s. 593-597.

The Global Compact (GC) ble utviklet i 1999 av FNs daværende Generalsekretær Kofi Annan. Disse baserte seg på ti prinsipper angående menneskerettigheter, anti-korrupsjon, arbeidslivsstandarder og miljø.²⁵ GC var en frivillig ordning selskapene kunne godta mot at deres gode eierskap og praksis ville belønnes ved å bli publisert og promotert som et godt eksempel for andre selskaper. Dette var noe selskapene var positive til, men som møtte motstand hos menneskerettighetsforkjempere.²⁶ Sistnevnte mente at GC var vag og ikke ga mer enn frivillig moralsk veiledning for selskapene, noe som utelukket effektiv håndheving av brudd på disse.²⁷ Som svar på motstanden utformet Generalsekretærens gruppe detaljerte materielle regler om selskaperens ansvar overfor menneskerettighetene og implementeringen av disse, som ledet til neste fase.²⁸

2.3.2 Fase 2: FN Normene

Arbeidet til Generalsekretærens gruppe etter GC resulterte i FN Normene for ansvarligheten til transnasjonale selskaper og andre foretak overfor menneskerettighetene (FN Normene). Disse fikk ikke godkjenning da Menneskerettighetskommisjonen mente at normene manglet tilstrekkelig rettslig forankring.²⁹ Normene fikk også kritikk av store multinasjonale selskaper og næringslivsorganisasjoner, ettersom de la store restriksjoner på dem. Selskapene ville da ikke la seg binde uten rettslig grunnlag.

Jo mer bindende og inngående retningslinjene var, desto mer kritikk fikk de av selskapene og det var vanskelig å finne rettslig grunnlag for å forankre en juridisk bundethet som kunne tvinge dem til å godta retningslinjene. Dersom rammene innebar mindre bundethet, var selskapene mer villig til å underlegge seg dem. Til gjengjeld ble da rammene kritisert av menneskerettighetsforkjempere. Dette måtte tas til ettertanke når man gikk inn i den tredje fasen.

²⁵ Olivier De Schutter, "Foreword: Beyond the Guiding Principles" s. xvi, i Surya Deva og David Bilchitz, *Human Rights Obligations of Business*, Cambridge 2013.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Justine Nolan, "The United Nations Compact With Business: Hindering or Helping the Protection of Human rights?" *University of Queensland Law Journal*, 2005:

<<http://www.austlii.edu.au/au/journals/UQLawJl/2005/26.html>> (Mai 2017).

²⁸ David Weissbrodt og Muria Kruger, "Norms of the Responsibilities of Transnational Corporations and other Business Enterprises with Regard to Human Rights", *American Journal of International Law*, 2003 s. 901-922 (s. 903-907).

²⁹ Comission on Human Rights, Agenda Item 16, E/CN.4/2004/L.73/Rev.1 (16. April 2004) para. (c).

2.3.3 Fase 3: Spesialrepresentanten

I 2005 ble John Ruggie utnevnt som Generalsekretærens spesialrepresentant for problemet med menneskerettigheter og transnasjonale selskaper og andre næringsvirksomheter (Spesialrepresentanten).³⁰ I 2008 utviklet han ”Protect, Respect and Remedy” rammeverket med hovedfokus på å kategorisere selskapenes ansvar overfor menneskerettigheter og utfordringene rundt dette.³¹ Rammeverket ble grunnlaget for utformingen av ”The Guiding Principles” (GPs) i 2011 som omhandlet implementeringen av rammeverket for selskaper og stater.³² GP fikk stor oppslutning og ble sett på som de mest autoritative uttalelsene for menneskerettighetsplikter samt ansvar for stater og bedrifter vedtatt på FN-nivå og gikk utover de frivillige initiativene som eksisterte før. Enkelte teoretikere har likevel vært kritiske til om dette egentlig er tilfelle ut fra språkbruken og bakgrunnen til GP.³³

2.3.4 Kritikk og dagens ståsted

Med de to mislykkede forsøkene i bakhodet, måtte Ruggie tenke på en annen måte for lyktes. For å få selskapene til å underlegge seg reglene frivillig drev han ekstensiv konsultasjon med ikke-statlige aktører og flere multinasjonale selskaper fordi han mente at disse kunne spille en større rolle enn statene. Ruggie jobbet tett med selskapene i forretningssektoren, noe som gjorde at de fikk en stor rolle i å definere hvilke regler som kunne gjelde for dem og hadde en større stemme enn de ikke-statlige aktørene ved utformingen av rammeverket og GPs. Dette skapte splid mellom selskapene og de andre aktørene som kjempet for menneskerettighetene.³⁴ Det ble dermed en ”bottom up” løsning, i stedet for den tradisjonelle ”top down” metoden med statene i spissen som har fått kritikk i den internasjonale debatten om universalisme.

I dag kan det argumenteres for at en slik ”bottom up” løsning er den beste ettersom individene er ofrene og dem som bør bli hørt. Et viktig poeng må imidlertid fremheves; det har skjedd en forflytning i aktørrollene hvor de multinasjonale selskapene som ofte er tilknyttet vesten nå har blitt så store at de anses å være på topp med statene. De største multinasjonale selskapene

³⁰ Commission on Human Rights, ”Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises”, Res. 2005/69 adopted 20 April 2005 (Ch.XVII, E/CN.4/2005/L.10/Add.17).

³¹ Deva og Bilchitz (note 25) s. 8.

³² Human Rights Council, ’Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises’, A/HRC/Res.17/4 (16 June 2011).

³³ Se Deva og Bilchitz (note 25) s. 10 flg.

³⁴ *Ibid* s. 8-9.

har mer makt og kapital enn mange av verdens stater, slik at Ruggies tilnærming brukt i dag ville tilsvart en ”top down” metode likevel. Det har følgelig oppstått et forsterket behov for å gjøre selskapene til pliktsubjekter i folkeretten og straffeforfølgning av juridiske personer.

Ruggies metode omtales som prinsipiell pragmatisme, og har fått kritikk for å ha latt de multinasjonale selskapene sitte i førersetet ved utformingen av reglene, noe som gjorde at menneskerettighetene ikke triumferte på den måten de var ment. Ruggie svarte at hvis han prøvde å begrense selskapenes handlingsfrihet i for stor grad ved å binde dem til atferdsregler ville de bare blitt mindre samarbeidsvillige og de forretningslederne som faktisk var positive ville ha forlatt samarbeidet.³⁵ Det kan derfor tenkes at GPs ikke ville fått like stor oppslutning dersom han ikke hadde brukt denne metoden.

Språkbruken i rammeverket og GPs samt inntakelsen av due diligence kan tale for at de ikke går utover frivillige initiativer. ”Respect”-delen av rammeverket sikter på bedriftenes rolle, mens ”Protect og ”Remedy” tar sikte på statenes plikter. Å respektere går ikke like langt som å beskytte og sikre rettergangsmuligheter. Hva gjelder håndheving av GPs er det i del III utarbeidet prinsipper om ”Access to remedy”. I prinsipp 25 er det eksplisitt uttrykt at det er statene som må sørge for at en har tilgang til effektiv rettergang. Det tilføyde dermed ikke noe nytt utover gjeldende rett. Det er imidlertid uttrykt i kommentaren til prinsipp 17 at selskaper kan bli holdt ansvarlig for medvirkning til en tredjeparts handlinger under noen omstendigheter, men en straffereaksjon på dette vil bero på statenes plikt til å sørge for rettergang.³⁶

I 2011 utpekte Menneskerettighetsrådet en arbeidsgruppe som består av 5 uavhengige eksperter fra forskjellige land, som også består i dag.³⁷ Arbeidsgruppen overvåker at GPs blir implementert, rapporterer jevnlig sine funn til Menneskerettighetsrådet og jobber videre med utfordringen de multinasjonale selskapene skaper overfor menneskerettighetene.³⁸

2.4 Andre rammer og samfunnsansvar

³⁵ *Ibid* s. 9.

³⁶ GPs med kommentarer tilgjengelig her:

<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf> (Mars 2017)

³⁷ <

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>> (Mars 2017)

³⁸ *Ibid*.

Den Internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) og Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD) har spilt en sentral rolle hva gjelder internasjonale initiativer til selskapers ansvar overfor menneskerettigheter og arbeidsrettigheter. I norsk selskapsrett har også den internasjonale diskusjonen om hva som er god ”Corporate Governance” fått oppmerksomhet hva gjelder eierstyring og ansvar for styring i selskapsledelse.³⁹ Retningslinjer om dette eksisterer som normer, men kan ikke håndheves direkte for domstolene og har derfor ingen strafferettslige virkninger knyttet til dem.⁴⁰ Dersom det oppdages brudd på retningslinjene er virkningen at selskapene må forklare seg i en rapport om hvorfor de fravikes, noe som skaper åpenhet omkring forholdene til selskapene, men gir tydelig ikke virkninger som er effektive og preventive nok til å få selskapene til å stoppe eller endre virksomheten.

2.4.1 OECD

OECDs retningslinjer for multinasjonale selskaper angående menneskerettigheter er utformet på bakgrunn av FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter.⁴¹

Utenriksdepartementet oppsummerer OECD-retningslinjene og håndhevelsen av disse på en god måte:

”Retningslinjene er *frivillige* og myndighetene kan derfor *ikke ilegge sanksjoner* dersom retningslinjene ikke blir fulgt. Derimot er alle land i OECD og øvrige land som har sluttet seg til OECDs Erklæring om internasjonale investeringer og flernasjonale selskaper forpliktet til å opprette nasjonale kontaktpunkt og til å gjøre retningslinjene kjent. Det norske nasjonale kontaktpunktet arbeider for at retningslinjene følges i Norge. Gjennom kontaktpunktene kan selskaper som opererer i eller fra tilsluttende land, klages inn for manglende etterlevelse av retningslinjene. Kontaktpunktet er *ingen juridisk instans*, men tilbyr dialog og mekling.”⁴²

Det nevnte kontaktpunktet kan behandle klager fra andre land og ellers andre parter med spesifisert interesse i saken som kan peke på et konkret brudd begått av selskap, som

³⁹ Woxholth (note 2) s. 117.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ <<http://www.responsiblebusiness.no/retningslinjer/>> (Mars 2017).

⁴² <https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/naringslivssamarbeid-i-utlandet/innsikt/forventninger_retningslinjer/id2076270/> (Mars 2017) (Min utheving).

kontaktpunktet videre vurderer.⁴³ Dersom de finner at retningslinjene er brutt kan dette bli offentliggjort i en slutterklæring som også kan inneholde anbefalinger til selskapets atferd i fremtiden.⁴⁴ Dette er det nærmeste en kommer et håndhevingsorgan i forhold til selskapers samfunnsansvar, men ilegger ikke strafferettslige sanksjoner.

2.4.2 ILO

ILO er FNs organisasjon for arbeidslivet, arbeidsforhold og muligheter for arbeidstakere og fungerer som en slags vakthund i arbeidslivet. Kjernekonvensjonene om arbeidsrettigheter bygger i stor grad på FN retningslinjene.⁴⁵

Angående arbeidet med å effektivisere og kontrollere etterlevelsen av konvensjonene er det uttalt følgende på hjemmesiden;

”ILO overvåker hvordan sine 187 medlemsland gjennomfører og overholder konvensjoner og anbefalinger. Overvåkningssystemet har imidlertid begrensede sanksjonsmuligheter. Medlemsland må rapportere jevnlig til ILO om ratifiserte konvensjoner. I tillegg må alle medlemsland rapportere årlig om de åtte kjernekonvensjonene, enten de har ratifisert dem eller ikke.”⁴⁶

Felles for både OECD og ILO er at medlemsstatene har det overordnede ansvaret for menneskerettighetene og kontrollen med selskapenes aktivitet, og det finnes ingen juridisk myndighet som kan ilegge straff for brudd på retningslinjene.

2.4.3 Soft law

Det er uttrykt i kommentaren til GP prinsipp nr. 2 at de forskjellige rammeverkene og retningslinjene er å anse som soft law.⁴⁷ Det finnes argumenter for at soft law er juridisk bindende, men så lenge man ikke har konkrete muligheter til å effektivisere retningslinjene eller straffe brudd på dem, kan man i realiteten spørre seg om det egentlig ligger noen som helst juridisk bundethet til grunn. De lege lata kan man derfor si at de forskjellige

⁴³ <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/ncp/ncp_prosedyrer_n.pdf> (Mars 2017).

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Se note 41.

⁴⁶ <<http://www.fn.no/FN-informasjon/FN-organisasjoner/Den-internasjonale-arbeidsorganisasjonen>> (Mars 2017).

⁴⁷ Se note 36.

internasjonale retningslinjene for multinasjonale selskaper og deres samfunnsansvar beror på frivillighet og effektiviseringsmekanismen som skal sikre etterlevelsen går på klageadgang og krav til åpenhet i driften.⁴⁸ Dagens antall mennesker i slaveri viser at dette ikke er en tilfredsstillende eller forholdsmessig løsning.

2.5 Oppsummering og avsluttende merknader

Rammene for multinasjonale selskapers menneskerettslige ansvar i dag er i stor grad utviklet av FN og deres underorganer. De er i hovedsak basert på frivillighet og respekt, ikke juridisk bundethet. Det er derfor vanskelig å knytte et strafferettslig ansvar til handlingene som bryter med rammene. Dersom dette skal la seg gjøre må man inn på strafferettens område, internasjonalt eller nasjonalt.

Det ligger en komplisert interessekonflikt i bakteppe av avhandlingens problemstilling. Selv om selskapene tjener på handlingene som kan bryte med menneskerettighetene eller medvirke til dette, tjener også utviklingslandene i stor grad på at virksomheten er drevet der. Woxholth mener at man bør vurdere interessene i et kompromissperspektiv, i stedet for et motsetningsperspektiv.⁴⁹ Dette er en tilnærming som kan ha gode grunner for seg, og kan illustreres enkelt med et praktisk eksempel. Selskapet Hennes & Mauritz (H&M) ble beskyldt for å bryte arbeidsrettigheter i Kambodsja ved å gi arbeiderne i fabrikkene deres for lav lønn for arbeidet.⁵⁰ Dersom H&M skulle gitt tekstilfabrikkene i utviklingsland like høy lønn som arbeiderne i de vestlige land, ville de ikke stått i forhold til lønninger utbetalt i andre viktige yrker som krever mer utdanning og kompetanse. Det kunne ført til at leger, advokater og ingeniører ville tjent mindre enn tekstilfabrikkarbeiderne og dermed gjort at dette ble mer populært for de lokale innbyggerne. En slik løsning kan sette hele landets infrastruktur og samfunn på spill. Lønningene må derfor opp i et kompromissperspektiv, ikke i et motsetningsperspektiv. Levelønn et viktig stikkord i denne sammenheng, og må tas til følge når man vurderer hvorvidt et selskap faktisk har begått en forbrytelse gjennom å bruke slaveri.

Når en vurderer handlingene og ansvaret de multinasjonale selskapene har som gir mulighet til straffesanksjonering, bør man være klar over interessekonflikten og ikke være for bastant i

⁴⁸ Se blant annet GPs nr. 3(d).

⁴⁹ Woxholth (note 2) s. 115.

⁵⁰ <https://www.nrk.no/urix/h_m-kritisert-for-lave-lonninger-1.7990177> (Mars 2017).

vurderingen. Som H&M selv uttalte da de ble anklaget, må relativ levelønn være målet, noe selskapene ikke klarer over natten, men som krever samarbeid med de lokale fabrikkene de leier som faktisk lønner arbeiderne.⁵¹ Denne kampen må settes lys på for å presse både de store selskapene og de lokale fabrikkene til å gjøre fremgang raskt, noe ansvaret og rammene illustrert i kapittel 2 har vært med på. Selv om brudd på samfunnsansvaret ikke kan håndheves ved straff, spiller det likevel en viktig rolle for bekjempelsen av slaveriet.

⁵¹ *Ibid.*

3 Jurisdiksjon og selskapers rettsstilling

En av avhandlingens underproblemstillinger er hvilken jurisdiksjon som kreves for å kunne straffeforfølge et multinasjonalt selskap for handlinger begått i egne og andres stater. I tillegg må selskapet utgjøre et gyldig rettslig subjekt. Kravene til dette er noe forskjellig på nasjonalt og internasjonalt plan. Kapittelet vil kort redegjøre for aktuelle typer jurisdiksjon samt selskapers gjeldende rettsstilling som vil bli brukt videre til analysen i kapittel 4 og 5, og påpeker poenger som må nevnes for å få et helhetlig bilde av tema, men som egentlig er store spørsmål ordgrensen ikke tillater å gå dypere inn på.

3.1 Jurisdiksjon ved nasjonal straffeforfølgelse

Jurisdiksjon i nasjonal sammenheng er kort forklart staters juridiske autoritet til å håndheve nasjonal og internasjonal rett på bakgrunn av statenes suverenitet og folkeretten.⁵²

Hovedregelen er at statene kan kriminalisere handlinger de selv ønsker (lovgivningsjurisdiksjon), men ikke håndheve disse overfor utlendinger i andre stater, med mindre det er grunnlag for unntak.⁵³ Den staten som vil straffeforfølge en handling begått av et multinasjonalt selskap må altså ha jurisdiksjon til dette. Det er spesielt tre forskjellige typer som kan bli aktuell i en nasjonal straffeforfølgning mot multinasjonale selskaper.

3.1.1 Territorialjurisdiksjon

Alle stater har jurisdiksjon til å håndheve egne lovfestede kriminaliserte gjerninger dersom de er utøvet på eget territorium. Dette kalles territorialjurisdiksjon og gjelder uavhengig av nasjonaliteten til forbryteren samt handlingens natur og er allment akseptert av alle suverene stater.⁵⁴ For avhandlingen vil dette bli aktuelt når et multinasjonalt selskap driver virksomhet i en vertsstat der handlingene, som for eksempel barnearbeid og tvangsarbeid, er kriminalisert eller ikke. Dersom handlingene er kriminalisert og selskapet utgjør et gyldig rettssubjekt kan vertsstaten straffeforfølge selskapet så fremt den har det nødvendige rettsapparatet til å

⁵² Roger O'Keefe, *International Criminal Law*, Oxford 2015 s. 3.

⁵³ *Ibid* s. 6.

⁵⁴ *Ibid* s. 9-10.

gjennomføre.⁵⁵ Hvis handlingene ikke er kriminalisert eller staten ikke har det nødvendige rettsapparatet til å gjennomføre forfølgningen oppstår det flere spørsmål. Har hjemstaten til selskapet kriminalisert handlingene, og kan denne oppta forfølgningen? Er handlingene ansett som en internasjonal forbrytelse som er underlagt universaljurisdiksjon, og i så tilfelle; hvem kan da forfølge?

3.1.2 Personaljurisdiksjon

Utover territorialjurisdiksjon har også en stat strafferettslig jurisdiksjon over sine egne nasjonale borgere.⁵⁶ Her skilles det mellom aktiv og passiv personaljurisdiksjon, og gjelder straffeforfølgelse av individer.

Aktiv personaljurisdiksjon omfatter at en stat kan straffeforfølge handlinger begått av sine nasjonale borgere i utlandet. Virkningen for avhandlingens problemstilling vil da være at dersom en fysisk person fra en stat som eier et multinasjonalt selskap har begått en kriminell handling i en annen stat, kan hjemstaten straffeforfølge denne personen. Dette gjelder selv om handlingen ikke var kriminalisert i den staten den ble utført.⁵⁷

Passiv personaljurisdiksjon tillater en stat å hevde ekstraterritoriell jurisdiksjon over forbrytelser begått av utlendinger dersom offeret er en av dens statsborgere.⁵⁸ Ettersom ofrene for det moderne slaveri ofte er fra utviklingsland, vil ikke dette være den mest aktuelle jurisdiksjonsformen hva gjelder avhandlingens tema.

Etter beskyttelsesprinsippet kan også en stat kriminalisere ekstraterritoriale handlinger utført av ikke-nasjonale borgere for å beskytte fundamentale nasjonale interesser.⁵⁹ Noe som ligner på dette, men som er mer komplisert og kontroversielt, er universaljurisdiksjon.

3.1.3 Universaljurisdiksjon

⁵⁵ For eksempel Shell sine virksomheter i Nigeria, et land som ikke har lovregulering eller rettsapparat til å straffeforfølge et stort selskap: <<https://www.amnesty.no/aksjon/kampanjer/shell-rydd-opp/mer-info/amnestymagasinet-shell-i-nigeria>> (Mars 2017).

⁵⁶ Omtales både som personaljurisdiksjon og nasjonaljurisdiksjon, men avhandlingen bruker personaljurisdiksjon.

⁵⁷ Se for eksempel lov 20. mai 2005 nr.28 om straff (strl.) § 316 jf. § 5 (1) som tillater Norge å straffeforfølge norske borgere som har kjøpt seksuelle tjenester i utlandet, selv om dette var lovlig der.

⁵⁸ Roma-vedtektene artikkel 90 (6) b).

⁵⁹ Malcom M. Shaw, *International law*, 5. utgave, Cambridge 2003, s. 572 flg.

Hovedregelen etter internasjonal sedvanerett for jurisdiksjon til å håndheve i strafferettslig kontekst er at en stat ikke kan utøve sin politimyndighet på territoriet til en annen stat.⁶⁰ Noen kriminelle handlinger anses imidlertid som truende mot verdenssamfunnets grunnleggende interesser, slik at en stat unntaksvis kan straffeforfølge uten å påvise territorial- eller personaljurisdiksjon.⁶¹ Det er dette som kalles universaljurisdiksjon og innebærer at folkeretten tillater en stat å representere verdenssamfunnet i en straffeforfølgning av en forbrytelse som ikke kan knyttes til den staten som forfølger. Den gjelder forbrytelser begått på hvilket som helst territorium av ikke-nasjonale personer mot andre ikke-nasjonale personer hvor forbrytelsen utgjør en trussel mot fundamentale interesser for den aktuelle staten eller hvor forbrytelsen anses som internasjonal.⁶²

De fleste teoretikere legger til grunn at forbrytelsenes alvor i seg selv ikke kan begrunne anvendelse av universaljurisdiksjon, men at det forutsettes en positiv hjemmel i konvensjon eller folkerettslig sedvane.⁶³ Stater kan tillate det i sin lovgivning, men dette betyr ikke at folkeretten automatisk tillater det. Jo Stigen forklarer at universaljurisdiksjon over forbrytelser mot menneskeheten må hjemles i folkerettslig sedvane, noe som krever tilstrekkelig påvist statspraksis som samsvarer med regelen og er motivert av en oppfatning om at folkeretten oppstiller en slik regel (*opinio juris*).⁶⁴ I sin analyse konkluderer han med at statspraksis hva gjelder straffeforfølgelse av forbrytelser mot menneskeheten anvendt ved universaljurisdiksjon, ikke når opp til å kunne konstateres som folkerettslig sedvane.⁶⁵ Den politiske villigheten er imidlertid tilstede på nasjonalt plan, noe som er positivt for utviklingen videre og for bekjempelsen av straffrihet også internasjonalt.

Et annet viktig unntak fra hovedregelen er samarbeid i utøvende myndighet på utenlandsk jord for å lovlig sikre tilstedeværelsen av en mistenk eller andre typer assistanse i kriminelle saker.⁶⁶ Etersom menneskehandel er global i sin natur, i tillegg til at det i dag er lett for en mistenkt å reise andre steder for å unnsnippe straffeforfølgning, kan dette bli et aktuelt jurisdiksjonsgrunnlag for problemstillingen dersom en velger å forfølge eieren av et multinasjonalt selskap.

⁶⁰ O'Keefe (note 52) s. 29

⁶¹ Luc Reydam's, *Universal jurisdiction; International and municipal legal perspectives*, Oxford 2005 s 5.

⁶² O'Keefe (note 52) s. 17.

⁶³ Jo Stigen, "Universaljurisdiksjon – en kritisk analyse" *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 2009 s.1-46 (s. 6-7).

⁶⁴ *Ibid* s. 11 flg.

⁶⁵ *Ibid* s. 28 flg.

⁶⁶ O'Keefe (note 52) s. 34.

3.2 Jurisdiksjon ved internasjonal straffeforfølgelse

For avhandlingen blir spørsmålet i denne sammenheng hvilken jurisdiksjon ICC har overfor multinasjonale selskaper, og aktualiseres gjennom komplementaritetsprinsippet. ICC har personaljurisdiksjon overfor innbyggerne til deres medlemsstater, det vil si overfor alle individer som er underlagt en nasjon som har ratifisert Roma-vedtektene.⁶⁷ Videre er ICCs jurisdiksjon begrenset til individer og blir problematisk overfor forfølgning av selskaper som sådanne.⁶⁸ Etter Roma-vedtektene er det konstatert at slaveri er en forbrytelse mot menneskeheten og dermed en internasjonal forbrytelse.⁶⁹ Forutsetningen for å kunne håndheve Roma-vedtektene er imidlertid at stater har ratifisert den, noe som utløser et behov for utøvelse av universaljurisdiksjon. I 1995 uttalte ankeinstansen i ICTY et obiter dictum i Tadic-saken at "universal jurisdiction is nowadays acknowledged in the case of international crimes".⁷⁰ Det er imidlertid ikke åpnet for at ICC kan utøve universaljurisdiksjon etter Roma-vedtektene, og de regulerer heller ikke staters lovgivningsjurisdiksjon.⁷¹ ICC kan derfor ikke per i dag utøve universaljurisdiksjon eller pålegge medlemsstater å åpne for dette i egen lovgivning.

3.3 Selskapers rettsstilling

3.3.1 Nasjonalrettslig

I norsk lovgivning er foretaksstraff etter strl. § 27 den mest nærliggende for problemstillingen. Her er det eksplisitt uttrykt i annet ledd at selskaper regnes som foretak. Etter bestemmelsens første ledd kan disse straffes for overtredelse av straffebud begått av en person som handler på dets vegne, selv om personen ikke har utvist personlig skyld. Multinasjonale selskap utgjør derfor et gyldig rettslig subjekt som kan straffeforfølges og ilegges strafferettslig ansvar etter loven dersom vilkårene for straff er oppfylt. De fleste moderne stater har en slik åpning i sin straffelovgivning og kan fritt velge dette, slik at det

⁶⁷ Artikkel 12 (2) (b).

⁶⁸ Artikkel 25. Behandles videre i kapittel 5.

⁶⁹ Artikkel 7 (1) c).

⁷⁰ Prosecutor v. Tadic, IT-94-1, Appeals Chamber, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, (2. Oct. 1995) para. 62.

⁷¹ Fortalen avsnitt 6.

nasjonale rettskildet ikke er spesielt komplisert hva gjelder selskapenes subjektstilling i denne sammenheng; det må undersøkes i hver stats straffelovgivning.

3.3.2 Folkerettslig

Subjektene i folkeretten er kort forklart de som kan pådra seg ansvar eller plikter og de som kan kreve rettigheter etter folkerettens regler. Det er ingen konkret definisjon på et folkerettslig pliktsubjekt som utelukker et multinasjonalt selskap. Tradisjonelt er det stater og individer som har utgjort henholdsvis plikt- og rettighetssubjekter i folkeretten. Det har imidlertid oppstått et slags maktskifte hvor de multinasjonale selskapene spiller en større rolle og påvirker menneskerettighetene i stor grad, tilnærmet statene. Man ser også en aksepterende utvikling gjennom de etiske retningslinjene, kontaktpunktet til OECD osv., som stiller større krav til de multinasjonale selskapene. En kan dermed si at et naturlig neste steg er å anerkjenne dem som folkerettslige subjekter også.

4 Nasjonal straffeforfølging

Den norske straffeloven har egne bestemmelser om slaveri, tvang, menneskehandel og foretaksstraff, som er de mest relevante for avhandlingen. Grunnet blant annet ressursmangler og frykt er ofrene ofte avhengig av at politi tar opp etterforskning på vegne av dem eller at andre organisasjoner taler deres sak i retten. Man er ikke avhengig av å få inn en anmeldelse før politiet kan sette i gang etterforskning. Det er nok at allmenne hensyn tilsier påtale.⁷²

I det følgende vil hovedfokuset være på adgangen til å straffeforfølge selskaper som sådanne, men et individuelt straffeansvar vil kommenteres der det er relevant. Det vil derfor først redegjøres for foretaksstraff, før straffelovens virkeområde i forhold til dette undersøkes. Deretter vil de objektive og subjektive elementene ved de forskjellige forbrytelsene som kan inngå for avhandlingens tema analyseres.

4.1 Foretaksstraff

Det er på det rene at et foretak eller selskap ikke kan handle eller unnlate å handle alene. Det er enkeltpersoner som eier foretaket, står for den daglige styringen eller driften som påvirker arbeiderne i lavere ledd i virksomheten ved å ta avgjørelser, inngå kontrakter, legge strategiplaner osv.

Et selskap kan straffes når enkeltpersoner ”på vegne av foretaket” har overtrådt et ”straffebud” jf. strl. § 27. Vilkåret ”på vegne av” krever at personen har formell eller personell tilknytning til selskapet, for eksempel ved å være ansatt.⁷³ Det følger av § 27 annet punktum at bestemmelsen gjelder selv om ”ingen enkeltperson har utvist skyld”. For avhandlingens tilfelle vil dette typisk kunne omfatte ansatte i et selskap som for eksempel leser rapporter om dårlig standard på fabrikker, klager eller annen kontraktsoppfølging som ikke kommer frem til daglig leder, eier osv. Dersom man ikke klarer å identifisere den ansatte som har mistet rapporten, eller feilet å levere den til sin overordnet, vil dette altså ikke få konsekvenser for straffeadgangen etter § 27.

⁷² Strl. § 5 (7).

⁷³ Linda Gröning, Erling Johannes Husabø og Jørn Jacobsen, *Frihet, forbrytelse og straff*, Bergen 2016 s. 749. Det er ikke et krav at denne personen straffes jf. s. 738.

Det kan imidlertid tenkes en annen problemstilling for avhandlingens tilfelle. Dersom underleverandørene og deres samarbeidspartnere som utøver tvangen eller er slavehandlere, anses å handle direkte ”på vegne av foretaket” gjennom formell tilknytning ved at selskapene har inngått kontrakt med dem, vil man i slike tilfeller anse enkeltpersonen som har inngått kontrakten som den som handler ”på vegne av” selskapet, eller kan man si at leverandørene handler ”på vegne av” foretaket direkte? Det kan altså skilles mellom to tilfeller; 1) Hvor eier eller ansatte i selskapet inngår kontrakter med underleverandøren og dermed er de som handler ”på vegne av” foretaket. Da er ikke dette de samme som overtrår selve straffebudet, men medvirker til den. 2) Hvor underleverandører osv. har en så sterk tilknytning til selskapet at det er disse som både ”handler på vegne av” og er de samme som overtrår straffebudet. Skillet kan få selvstendig betydning for ansvarsvurderingen senere, og det kan spørres om sistnevnte tilfelle ikke nødvendigvis vil omfattes av medvirkning. Med andre ord blir spørsmålet om man *kun* kan knytte ”på vegne av”-vilkåret til de ansatte i selskapet som inngår kontrakter med *eller* om det er mulig å knytte det til selve underleverandøren hvis denne i realiteten er den utøvende slavehandleren, slik at de har formell tilknytning til selskapet, og dermed ikke bare medvirker til forbrytelsene. Selv om sistnevnte kanskje ikke et veldig praktisk eller realistisk scenario er det heller ikke helt utelukket at dette kan forekomme i enkelte tilfeller, slik at dette er noe man bør være oppmerksom på i ansvarsvurderingen.

Det er i alle tilfeller handlingene en person har foretatt og om disse er utøvet ”på vegne av” selskapet som skal vurderes i første omgang og som blir avgjørende for om § 27 kan anvendes. I det følgende vil det undersøkes nærmere hva som konkret skal til for å kunne ilegge foretaksstraff for et multinasjonalt selskap der forskjellige former for slaveri og brudd på arbeidsrettigheter er forbrytelsene etter den nye straffeloven. Før man vurderer om et straffebud er overtrådt og om et eventuelt ansvar kan knyttes til dette, må også norske jurisdiksjonsregler åpne for dette, slik at man er innenfor straffelovens anvendelsesområde.

4.2 Jurisdiksjon og anvendelsesområde

Det følger av straffeloven § 4 at den gjelder for handlinger foretatt i Norge. Dette gjenspeiler hovedregelen om territorialjurisdiksjon som nevnt i kapittel 3.1.1, og innebærer at alle multinasjonale selskaper som driver sin virksomhet i Norge kan straffeforfølges ved overtredelse av straffebud.

Det er imidlertid lovfestet et utvidet anvendelsesområde hva gjelder personaljurisdiksjon i § 5 bokstav a-c om handlinger begått i utlandet. Det avgjørende er om personen er norsk statsborger, har bosted i Norge eller handler på vegne av et foretak registrert i Norge. I tillegg stilles det krav til handlingene i nr. 1-11 i første ledd, hvor nr. 1, 2 og 9 er relevante for problemstillingen. Etter nr. 1 må handlingene også være straffbare i det landet de er foretatt for at jurisdiksjonen skal bli utvidet slik § 5 (1) a-c fastslår. Dette er et krav om dobbel straffbarhet, og vil normalt foreligge for de mest alvorlige forbrytelsene. Dette er et skjerpet krav til jurisdiksjon i forhold til den gamle straffeloven, men gjelder selve handlingen og ikke nødvendigvis at foretaksstraff er hjemlet. Alternativet kan bli aktuelt hvor det er tale om en fabrikk i et utviklingsland hvor det finnes straffelovgivning om f.eks. slaveri, men som ikke har et tilstrekkelig rettsapparat til å realisere en straffeforfølgning av et stort multinasjonalt selskap som overtrår et slikt straffebud. Dersom forbryteren ikke er norsk statsborger eller bosatt i Norge, er det avgjørende om han har handlet på vegne av et selskap registrert i Norge jf. § 5 (1) c). Videre kan alternativene i nr. 2 som omhandler forbrytelser mot menneskeheten og nr. 9 som rammer § 257 om menneskehandel også bli aktuelle på samme måte, men her er det ikke krav om dobbelstraff, kun at et av vilkårene i første ledd bokstav a-c er oppfylt.

I § 5 (2) a og b) konstateres det at første ledd også gjelder personer som har blitt norsk statsborger eller bosatt i nordiske land og som oppholder i Norge etter handlingstidspunktet. Det følger så av § 5 (2) c) at handlinger foretatt på vegne av et utenlandsk foretak som etter handlingstidspunktet har overført sin samlede virksomhet til et foretak registrert i Norge også er omfattet.

Andre land har forskjellig tilnærming til jurisdiksjonsregler på strafferettens område. Et eksempel er Frankrike, som i 2017 godkjente en ny lov om at franske morselskaper kan holdes ansvarlig for brudd på menneskerettigheter begått av deres underlagte selskaper, som for eksempel datterselskaper, hvor som helst i verden.⁷⁴ Frankrike var også det landet som prøvde å få gjennom at juridiske enheter som hadde begått forbrytelser på vegne av juridiske personer ved forhandlingene til Roma-vedtektene, og går dermed foran som et godt eksempel for andre land angående holdningen til problemstillingen.⁷⁵ USA har lenge hatt en lov som godkjenner ileggelse av erstatning av handlinger begått i utlandet med tilknytning til landet,

⁷⁴ <<http://www.jurist.org/paperchase/2017/02/france-approves-law-to-hold-parent-corporations-liable-for-subsiary-human-rights-violations.php>> (April 2017).

⁷⁵ Report of the Preparatory Committee on the Establishment of the International Criminal Court, Vol. II, 49-51, U.N. Doc. A/CONF.183/2 Add.1 (Apr. 14, 1998) s. 49.

og det ser ut til at denne nå også kan brukes for selskapskriminalitet.⁷⁶ USA avskjærer i tillegg samarbeid med utenlandske parter dersom de ikke retter seg etter amerikanske konkurranseregler, noe som også kan tenkes å motvirke det moderne slaveri i enkelte tilfeller. Det er i dag tendenser i nasjonal strafferett til utvikling av aksept og bruk av universaljurisdiksjon, som vil kunne være en effektiv løsning på problemet.⁷⁷

4.3 Den straffbare handlingen

Når man er innenfor lovens anvendelsesområde må det videre påvises at et ”straffebud” har blitt overtrådt av en person som handler på selskapets vegne jf. strl. § 27. Det er særlig fire typer kriminaliserte handlinger i den norske straffeloven som er relevant for avhandlingen; slaveri som forbrytelse mot menneskeheten etter § 102 bokstav c), tvang etter §§251-252, menneskehandel etter §257 og slaveri samt forbund om dette etter §§ 259-260.

4.3.1 Slaveri som forbrytelse mot menneskeheten § 102 c)

Bestemmelsen i § 102 c) bygger i stor grad på Roma-vedtektene artikkel 7 (1) c) og (2) c), og forbyr å gjøre noen til slave, men med spesifikke tilleggsvilkår til konteksten. Det er uttalt i forarbeidene til §102 at den norske versjonen ikke har tatt med vilkåret som følger av Roma-vedtektene artikkel 7 (2) a) om at en stat eller organisasjon må stå bak eller ha oppmuntret til angrepet.⁷⁸ Den favner således videre i norsk rett enn internasjonal rett hva gjelder avhandlingens tema, og den vil da kunne omfatte multinasjonale selskaper og deres leverandører. Tilsynelatende kan det etter en naturlig forståelse av ordlyden, se ut som det problematiske for straffeforfølgelsen etter § 102 c) blir å påvise at slaverihandlingen er gjort ”som ledd i et utbredt eller systematisk angrep rettet mot en sivilbefolkning”. Forarbeidene påpeker imidlertid eksplisitt at den angrepne befolkningen ikke trenger å skille seg ut ved å ha en konkret nasjonal, religiøs, etnisk eller rasemessig karakter og at angrepet i seg selv ikke behøver å ta sikte på å ødelegge gruppen eller være et militært angrep.⁷⁹ Vilkåret ”utbredt” tar sikte på antall ofre, mens ”systematisk” tilsier at det må foreligge et mønster eller metodisk plan.⁸⁰ For avhandlingens tilfelle vil mønsteret eller planen være å utnytte billig arbeidskraft

⁷⁶ <<https://www.globalpolicy.org/international-justice/alien-tort-claims-act-6-30.html>> (Mai 2017).

⁷⁷ Stigen (note 63) s. 45.

⁷⁸ Ot.prp. nr. 8 (2007-2008) s. 281.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

fra flere sivile sårbare mennesker. Det kan derfor se ut til at både barnarbeid og tvangsarbeid kan falle under bestemmelsen, til tross for at ordlyden ved første øyekast kan tilsi det motsatte.

4.3.2 Slaveri og forbund om slaveri §§ 259-260

Ordlyden i § 259 tilsier at det er selve slavehandleren som kan straffes etter denne paragraf jf. ”den som bringer en annen inn i slaveri, straffes (...)” og ” den som driver slavehandel (...)”. Loven legger dermed opp til å straffe selve slavehandlerne, slik at handlingen som begås av et multinasjonalt selskap eller en person som handler på vegne av det ved å bruke arbeidskraft fra slaveofrene må dermed nyanseres og knyttes gjennom for eksempel medvirkning.

Forbund om slaveri etter § 260 omfatter etter en naturlig språklig forståelse av ”forbund” en sammenslutning av flere mennesker som samarbeider om noe. Her vil multinasjonale selskap og personer som handler på deres vegne kunne bli knyttet direkte til slavehandlere som samarbeider med fabrikkene deres ved å skaffe billig arbeidskraft til dem gjennom slaveofrene, slik at medvirkningsvurdering etter § 15 ikke blir nødvendig. Kriminaliseringen av forbund får selvstendig betydning der deltakerne også skal ha en rolle videre og begrunnes med at avtaler om å begå forbrytelser skaper kollektive bindinger, er mindre kontrollerbar og dermed en farligere situasjon enn om en person alene gjør forberedelser.⁸¹ Det problematiske blir å bevise at kontraktene mellom selskapet og leverandøren faktisk går ut på å utøve forbrytelsene, slik at man når opp til terskelen.

I Ot.prp. nr. 22 (2008-2009) er det uttalt om § 259 at:

”Dersom noen gjøres til slave som et ledd i et utbredt eller systematisk angrep mot en sivilbefolkning, vil forholdet kunne straffes som en forbrytelse mot menneskeheten, jf. straffeloven 2005 § 102 første ledd bokstav c. Utnyttelse av noens arbeidskraft som ikke har en slik karakter at det kan regnes som slaveri, vil kunne rammes av § 257 første ledd bokstav b.”

4.3.3 Menneskehandel § 257

Dersom en mislykkes med å bevise at forholdet faller under slaveri kan man altså falle tilbake på § 257 (1) b). Etter denne bestemmelsen straffes den som ”ved vold, trusler, misbruk av

⁸¹ Gröning, Husabø og Jacobsen (note 73) s. 386.

sårbar situasjon (...) tvinger, utnytter eller forleder en person til (...) arbeid eller tjenester.” Den rammer både tvangsarbeid og barnearbeid, og kan dermed være en treffende bestemmelse for avhandlingens tema.

Det er imidlertid fabrikkene i utviklingslandene som samarbeider med menneskehandlerne, slik at forbrytelsen herfra til de multinasjonale selskapene blir både to- og treleddet. Menneskehandlerne kan være dem som utøver selve tvangen under arbeidet på fabrikkene eller som står for transport og har avtaler med slaveherrene. Det kan da bli vanskelig å knytte menneskehandel som forbrytelse direkte til de multinasjonale selskapene, men det utelukker ikke ansvar. Det følger nemlig av bestemmelsens annet ledd bokstav a og b) at den som ”legger forholdene til rette for slik tvang, utnyttelse eller forledelse (...) ved å anskaffe, transportere eller motta personen (...) eller på annen måte medvirker (...)” til dette, straffes på samme måte som i første ledd. Dette vil utdypes i kapittel 4.4.

Bestemmelsens tredje ledd omfatter personer under 18 år, hvor straffen er uavhengig av bruk av vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd. Dette indikerer at barnearbeid i alle tilfeller vil omfattes.

4.3.4 Tvang §§ 251-252

Hva gjelder tvangsarbeid som forbrytelse, kan dette falle inn under tvangsbestemmelsen i § 251. Det er etter forarbeidene tilstrekkelig at tvangen utøves ved ”rettstridig atferd eller ved å true med sådan”.⁸² Det er ikke et vilkår at trusselen er en straffbar handling, slik det er i blant annet svensk, dansk og finsk rett.⁸³

Barnearbeid med karakter av tvang vil klart falle under grov tvang etter § 252 da barn må anses som ”forsvarsløs”. Dersom voksne blir tvunget til å arbeide gjennom å bli truet med gevær, slik som plantasjearbeiderne i Brasil, vil disse også måtte anses som ”forsvarsløs” og dermed falle under grov tvang.⁸⁴

Ved forfølgelse vil ofte påtalemyndigheten ønske den strengeste straffen, spesielt i slike alvorlige tilfeller av handlingen omhandler. Det vil derfor være mest hensiktsmessig å starte

⁸² NOU 2002: 4 Ny straffelov, kapittel 9.12.2.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Se note 8.

med en vurdering av §102 c) og deretter §§ 259-260, etterfulgt av §257 og til slutt §§ 251-252, men dette avhenger naturligvis av forholdene.

Gjennomgående viser det seg at lovverket generelt knytter seg spesifikt til den som fysisk utøver handlingen. Hvordan kan man så knytte selskapenes ansvar til handlingene som andre begår? Der hvor selskapet har egne fabrikker som utfører virksomheten blir bildet mindre komplisert. Realiteten er imidlertid ofte at selskapene leier fabrikker i utviklingsland. I slike tilfeller må handlingen anses å være utført i et ledd under selve selskapet, som for eksempel hos en underleverandør og muligens enda flere ledd under disse, slik som tilfellet med menneskehandlerne.

4.4 Selskapenes strafferettslige ansvar

4.4.1 Foretaksansvar og medvirkningsansvar

Foretaksansvar er langt på vei en egen lære.⁸⁵ Dette er begrunnet i dets særpreg, hvor blant annet domstolene har et kan-skjønn angående om foretaket skal straffes jf. strl. § 27. Dette må gjøres ut fra en bred, skjønnsmessig helhetsvurdering hvor momentene i strl. § 28 også inngår.⁸⁶ Blant disse er straffens preventive virkning, lovbruddets grovhet, om lovbruddet fremmer foretakets interesser eller gir dem fordeler aktuelle momenter for avhandlingens tema som tilsier ileggelse av straff og at straffen må stå i forhold til forbrytelsens karakter. Dersom vurderingen heller mot at foretaket ikke skal straffes, må saken henlegges.⁸⁷

Som nevnt kan foretak holdes ansvarlig for enkeltpersoners handlinger begått på dets vegne jf. strl. §27. Slike enkeltpersoner kan som nevnt være ansatte, styreledere eller en eiere osv. Det er imidlertid lite praktisk at enkeltpersoner i store multinasjonale selskap fra vestlige land er dem som faktisk utøver forbrytelsene i utlandet. Det er derfor treffende for avhandlingens problemstilling å tale om et medvirkningsansvar etter strl. § 15 for et multinasjonalt selskap gjennom handlingene enkeltpersoner har begått på deres vegne, som har innvirket på handlingene begått av personer i ledd under selskapet. Medvirkningsansvaret vil altså knytte seg til utførelsen av det overtrådte ”straffebud” som både § 15 og § 27 nevner, og vil dermed

⁸⁵ Gröning, Husabø og Jacobsen (note 73) s. 738.

⁸⁶ Se for eksempel RT-2015-1504.

⁸⁷ Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) s. 38.

utløse et mulig foretaksansvar dersom kan-skjønnets tilsier dette. Man må således starte med medvirkning ved ansvarsvurderingen.

For at medvirkningsansvaret skal bli aktuelt, må det finnes en eller flere deltakere som har hatt en mer sentral rolle ved overtredelsen, i dette tilfellet eieren av de lokale fabrikkene hvor tvangen utøves og hvor det samarbeides med menneskehandlere. Det er imidlertid ikke en forutsetning at denne personen er funnet skyldig, slik at man slipper å stille en slik hovedmann i utlandet til ansvar for å kunne straffeforfølge et selskap for medvirkning, da det finnes et prinsipp om en selvstendig vurdering for hver deltaker.⁸⁸

Medvirkningsansvaret kan i denne sammenheng enten være fysisk, psykisk eller passivt. Det stilles også krav om medvirkende årsaksforhold, rettsstrid og forsett.⁸⁹ Vilkårene om medvirkende årsaksforhold og rettsstrid er ikke spesielt strengt hva gjelder de grove forbrytelsene avhandlingen dekker, mens forsettskravet kan bli problematisk i noen tilfeller. Dette vil påpekes løpende. I motsetning til den gamle straffeloven, omfatter nå medvirkningsansvaret også uaktsomme handlinger, men med den forutsetning at uaktsomme handlinger også er nevnt i det aktuelle straffebudet jf. strl. §15. Ingen av handlingene som er gjennomgått over inneholder slike, og vil dermed ikke bli aktuelt i denne sammenheng.

4.4.2 Fysisk medvirkning

Den fysiske medvirkningen kan knyttes til middelet for forbrytelsen, stedet, gjerningsobjektet eller gjerningssubjektet.⁹⁰ Det uttales i forarbeidene til strl. §15 at det er et grunnkrav for straff at ”bistanden faktisk virker med i utføringen av hovedgjerningen”.⁹¹ Dette tilsier et krav om en fysisk årsakssammenheng, og vil innebære at selskapene bidrar med utstyr, lokaler eller lignende midler, slik at de setter hovedmannen i en bedre situasjon og legger til rette for at han kan utføre forbrytelsen. Ettersom mange av de store selskapene ikke eier de lokale fabrikkene, men leier dem, vil kanskje ikke dette være den mest treffende formen for medvirkningsansvar.

⁸⁸ Se Gröning, Husabø og Jacobsen (note 73) s. 352 og Espen Skjerven ”Norske virksomheter medvirkningsansvar for menneskerettighetskrenkelser i utlandet” *Tidsskrift for erstatningsrett, forsikringsrett og velferdsrett* 2014 Gyldendal Juridisk s. 201-240 (s. 209). Forsettskravet er også dekket av strl. §22 jf. §21.

⁸⁹ Gröning, Husabø og Jacobsen (note 73) s. 330.

⁹⁰ *Ibid* s. 338 flg.

⁹¹ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s.90.

4.4.3 Psykisk medvirkning

Psykisk medvirkning er oppfylt dersom selskapet har bidratt til å motivere hovedmannen til å utføre forbrytelsen.⁹² Det er nok at medvirkeren har fremkalt eller styrket hovedmannens forsett om å gjennomføre forbrytelsen.⁹³ Dette kan innebære blant annet å gi ordre, oppfordring, råd eller informasjon.⁹⁴ Denne formen for medvirkning vil være typisk for avhandlingens problemstilling ettersom lokale fabrikker i utviklingsland ønsker å gi selskapene det beste tilbudet slik at de blir valgt av selskapene til å drive virksomheten. Konsekvensen blir da at begge oppnår økonomisk vinning på bekostning av ofrene. Tingrettsdommer Espen Skjerven mener at avtaler om å begå forbrytelser er en form for psykisk medvirkning og at ansvaret også dekker handlinger som normalt kan forventes som ledd i en forbrytersk virksomhet av den aktuelle typen.⁹⁵ Det kan tenkes at et selskap avdekker at forbrytelsene skjer etter hvert som samarbeidet pågår, men at de ikke vet om det første gangen de inngår avtalen med fabrikken. Dette er etter mitt skjønn likevel lite holdbart ettersom det er en såpass kjent problemstilling for de forskjellige aktørene at det er høyst tvilsomt om et slikt argument vil holde i forhold til kravet om forsett. Hele poenget med å drive virksomheten i utviklingslandene er nettopp at selskapene skal få billig arbeidskraft. Et sannsynlighetsforsett kan dermed bli aktuelt. Hvis ikke bli eventuelt spørsmålet om de burde visst eller burde foretatt undersøkelser. Det hadde dermed passet godt med en vurdering av uaktsomt medvirkningsansvar, til tross for at ikke straffebudet rammer uaktsomme handlinger. Her kan det synes at en strafferettslig lovfestet plikt til å gjennomføre due diligence ville hatt gode grunner for seg for å unngå straffrihet for selskapene.

Det kan også spørres om en ”slipper” å vurdere medvirkningsansvaret ved forbund om slaveri etter § 260. Her er jo bestemmelsens natur nettopp selve avtalen om å begå forbrytelsen, og kan derfor med rimelighet omfatte de multinasjonale selskapene mer direkte enn ved medvirkningsansvar.

4.4.4 Passiv medvirkning

⁹² *Ibid* s. 411.

⁹³ Se bl.a RT-2014-466 (15).

⁹⁴ Grønning, Husabø og Jacobsen (note 73) s. 343 flg.

⁹⁵ Skjerven (note 88) s. 209 med henvisning til Ot.prp. nr. 8 (2007-2008) s. 70-71.

Det er enighet i juridisk teori om at passivitet kan utløse en form for medvirkningsansvar.⁹⁶ Matningsdal mener passiv medvirkning er en egen medvirkningskategori.⁹⁷ Andenæs uttrykker at medvirkningsansvar for passivitet kan anses som et unntak fra et vilkår om positiv tilskyndelse under kategorien psykisk medvirkning.⁹⁸ Skjerven mener at det unntaksvis vil oppstå noen tilfeller der en unnlater å gripe inn hvor man egentlig har en særlig plikt til å forhindre overtredelsen som kan anses å være et stilltiende samtykke til ulovlighetene og dermed være straffbart.⁹⁹ Etter mitt skjønn er sistnevnte mest treffende. På samme måte som unnlater er å anse som straffbare handlinger, er det rimelig at passivitet også kan utløse medvirkningsansvar, spesielt når det gjelder grove forbrytelser. Dette innebærer at ordlyden av ”medvirker til overtredelsen” i § 15 også vil innebære unnlater. Den internasjonale utviklingen rundt selskapers samfunnsansvar for menneskerettigheter som nevnt i kapittel 2 tilsier også at dette er den beste løsningen. Å utelukke passivitet som en form for medvirkningsansvar kan gjøre at rammen trekkes for snevert, spesielt ved flerleddede forbrytelser som går på tvers av landegrenser. Et godt eksempel på dette er en sak Sky News avslørte i Kongo. Små barn helt ned i 4 års alderen ble tvunget til å jobbe i usikrede miner for å hente opp helsefarlige stoffer og mineraler, blant annet det metalliske grunnstoffet kobolt, som brukes til å lage smarttelefoner utviklet av både Apple og Samsung.¹⁰⁰ Det var både amerikanske og kinesiske selskaper som kjøpte produktene fra forhandleren, men forhandleren stiller ingen spørsmål angående hvor varene kommer fra og hvordan de er blitt til. Apple uttalte i en pressemelding i denne forbindelse at de terminerte kontraktene med dem som ikke opprettholdt deres standarder for å være godkjent som leverandør for dem.¹⁰¹ Lignende har også H&M uttalt etter at flere arbeidere døde som følge av brann i en fabrikk de leide i Bangladesh i 2013.¹⁰² På dette tidspunkt har imidlertid skaden allerede skjedd og forbrytelsen er begått.

Det kan i de overnevnte tilfellene bli tale om passiv medvirkning fra mellommannen eller selve selskapet ved at de unnlater å stille spørsmål og gjennom manglende sikkerhetstiltak på

⁹⁶ Se uttalelse fra Høyesteretts ankeutvalg i RT-2013-1015; ”Ren passivitet vil (...) kunne være tilstrekkelig for å etablere straffansvar.”

⁹⁷ Magnus Matningsdal, ”Medvirkning til straffbare handlinger – hovedpunkter”, *Jussens Venner* 2008 s. 357-383 (s. 367 flg.).

⁹⁸ Johs. Andenæs, *Alminnelig Strafferett*, 5. utgave, Oslo 2005 s. 329.

⁹⁹ Skjerven (note 88) s. 209.

¹⁰⁰ <<http://news.sky.com/story/meet-dorsen-8-who-mines-cobalt-to-make-your-smartphone-work-10784120>> (April 2017).

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² <<http://www.tv2.no/a/7461428/>> (April 2017).

fabrikkene og oppfølging rundt andre forhold som kan utgjøre brudd på arbeidsrettigheter, tvangsarbeid og barnarbeid. Også her kan det mulig bli et problem å bevise forsett fra selskapenes side, men som påpekt tidligere har dette blitt så utbredt og kjent innenfor bransjen at det vil vanskelig kunne sies at fabrikkene ikke har kjent til forholdene når de har inngått avtalene med de lokale forhandlerne. I alle tilfeller der selskaper inngår slike kontrakter med fabrikker i utviklingsland vil det foreligge sterk oppfordring til å i det minste gjøre undersøkelser rundt dette. Dette viser at lovgivningen ikke er tilstrekkelig de lege lata, og igjen illustreres behovet for å lovfeste en form for due diligence, eventuelt lempe på kravet til det uaktsomme medvirkningsansvaret.

4.5 Straffen

Medvirkere straffes likt som hovedgjerningsmannen.¹⁰³ Skal selskapet straffes etter § 27 om foretaksstaff, vil det bli aktuelt med bot, fratakelse av retten til å drive selskapet eller forbys å utøve den i visse former jf. tredje ledd. Ettersom både bot og erstatning kun medfører ulemper for selskapets rykte og økonomi, viser praksis at dette ikke er effektivt nok. Ved eventuell dom bør derfor fratakelse av retten til å drive selskapet eller forbud mot å utøve den i form av slaveri være den hyppigste straffen med tanke på forholdsmessighetsprinsippet, i tillegg til oppreisning til ofrene.

4.6 Tilknytningskravet

Som både medvirkningsansvaret og foretaksansvaret har vist, kreves det en form for tilknytning som må vurderes konkret dersom foretaksstraff skal bli aktuelt. Sentrale momenter kan være avtaleforholdet, omfanget av økonomiske, rettslige og politiske forbindelser, eierskap og andre posisjoner samt graden av synbarhet for overgrep gjennom rapporteringer.¹⁰⁴ I tillegg kreves det en form for tilknytning til Norge etter jurisdiksjonsreglene. Der selskapet er multinasjonalt kan det imidlertid være at det ikke har denne tilknytningen for at straffeloven skal komme til anvendelse. Det er heller ikke aktuelt med bruk av universaljurisdiksjon ved foretaksstraff etter norsk rett.¹⁰⁵ Det kan også være at selskapet ikke har noen som helst form for tilknytning til Norge. Ut fra statistikken er det

¹⁰³ Ot.prp. nr. 8 (2007-2008) s. 69.

¹⁰⁴ Skjerven (note 88) s. 214

¹⁰⁵ *Ibid* s. 234.

likevel her behovet er sterkest for straffeforfølgning, men anvendelsesområdet og jurisdiksjonsprinsippene stenger for at det norske rettsvesenet kan oppta en forfølgelse i disse tilfellene. Den snevre adgangen kan også være grunnen til at det finnes lite norsk rettspraksis på området.

En løsning kan være et utvidet ansvar slik stortingsrepresentantene for et representantforslag la frem angående korrupsjonsbestemmelsene i norsk lov.¹⁰⁶ Formålet bak forslaget treffer på nesten alle punkt for avhandlingens problemstilling. For eksempel heter det i innledningen til forslaget at;

”Et utvidet straffansvar innebærer at selskaper blir tvunget til å ta ansvar ikke bare for egne handlinger, men også for handlinger utført av andre med ulik grad av tilknytning til selskapet. Selskaper som forholder seg passive til ulike former for korrupsjonsindikatorer (”røde flagg”), risikerer dermed å straffes på lik linje med den som foretar korrupsjonshandlingen – forutsatt at overtrederen har tilstrekkelig tilknytning til selskapet.”

Man trenger bare å bytte ut ordet ”korrupsjon” med ”slaveri” i utdraget for at det skal passe og minner om medvirkningsansvaret for foretak. For slaverivirksomheten vil utvidelse av straffeansvaret som foreslått gjøre at man slipper å gå veien om medvirkning og at hovedmennene (menneskehandlerne, fabrikkene, tvangsutøverne osv.) omfattes av ”på vegne av” vilkåret i § 27, slik at man får en mer direkte link til selskapene.

I korte trekk går forslaget ut på to deler; å utvide ansvar for korrupsjonsforebygging og å gi straffefritak der det har blitt gjort konkrete tiltak i tråd med retningslinjer på området. Med tanke på det kompliserte, økonomiske bakgrunnsteppet for problemstillingens kjerne, kan dette fremstå som en fornuftig og forholdsmessig løsning også for selskaper som tar del i det moderne slaveri, men som jobber for å avskaffe det i tråd med sitt sosiale samfunnsansvar og de etiske retningslinjene på området. En slik bestemmelse vil mest sannsynlig ha en mye mer effektiv og preventiv virkning enn dagens ordning.

4.7 Oppsummering

¹⁰⁶ Representantforslag 67 L (2015-2016), Dok.nr.8:67 L (2015-2016).

Undersøkelsene viser at selv et så nytt lovverk straffeloven 2005 representerer, fortsatt ikke er helt tilpasset dagens behov for straffeforfølgning av grove forbrytelser begått i utlandet som er assosiert med multinasjonale selskap. Dette kan tenkes å ha en sammenheng med at GPs ikke hadde blitt skikkelig utarbeidet da prosessen med den nye straffeloven ble igangsatt. Selv om den trådte i kraft 2015, ble den laget i 2005 og forarbeidene før dette igjen, mens GPs først kom i 2011.

Gjennomgående har det vist seg at den største utfordringen på nasjonalt plan er tilknytningskravet og jurisdiksjonskravet. Straffeforfølgning etter norske regler vil derfor ikke kunne hjelpe de utviklingslandene som ikke selv har mulighet til å straffeforfølge og ikke har god nok lovgivning på området. Her er behovet for regulering størst, og følgelig her lovgivningen ikke strekker til i norsk rett. Mulige løsninger er å lempe på jurisdiksjonsreglene eller kravet til tilknytning ved foretaksstraff etter strl. § 27.

Det kan være flere grunner til at mange utviklingslandene ikke straffeforfølger de multinasjonale selskapene, som f. eks. mangel på villighet, kapasitet og kapabilitet. Det kan også komme av manglende klarhet på hva folkeretten tillater i forhold til universaljurisdiksjon og straffeforfølgning av handlinger foretatt i et fremmede land. Det er likevel ønskelig i det internasjonale samfunnet at strafferettslige tvister skal løses på nasjonalt nivå. Det er derfor innført et subsidiaritetsprinsipp i den internasjonale straffedomstolen.¹⁰⁷ For at denne skal kunne ta en slik sak, vil det kreves at nasjonal forfølgelse enten ikke er mulig eller ikke er ønsket. For neste kapittel forutsettes det derfor at dette vilkåret er oppfylt.

¹⁰⁷ Roma-vedtektene artikkel 17.

5 Internasjonal straffeforfølging

Det fleste utviklingslandene hvor forbrytelsene utøves har både rettslige og faktiske vanskeligheter for å straffeforfølge de multinasjonale selskapene. Når andre nasjonale domstoler, som er i stand og villig til å straffeforfølge, mangler jurisdiksjon eller tilknytning til eget land, som for eksempel Norge, oppstår behovet for internasjonal innblanding.

5.1 Internasjonale domstoler

Det finnes flere typer domstoler i det internasjonale samfunnet. Den internasjonale domstolen (ICJ) er FNs juridiske hovedorgan og dømmer kun stater, slik at selskaper faller utenfor deres jurisdiksjon.¹⁰⁸ Folkedomstoler kan opprettes av organisasjoner og fagforeninger, og har blitt kritisert for å ikke oppfylle kravene til en rettferdig rettergang med upartiske domstoler.¹⁰⁹

Det har vært tilfeller hvor slike type domstoler har dømt selskaper der ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjoner har tatt saken på vegne av ofrene. I 2012 ble blant annet Gap, Puma, Adidas og Hennes & Mauritz dømt i en slik domstol hvor ofrene fortalte at de ikke fikk levelønn, var underernært på jobb og overarbeidet.¹¹⁰ Dommen gikk ut på at selskapene umiddelbart måtte heve lønningene, men innebar ingen form for straff eller bot utover dette. De forskjellige menneskerettighetsdomstolene gir heller ikke slike straffesanksjoner.

En internasjonal straffedomstol kan derimot slå hardere ned på forholdene og gi straffesanksjoner med bindende effekt, uten at ofrene eller noen på deres vegne må gå til sak. I et overtredersperspektiv vil dette være det mer effektivt, og er mest relevant for avhandlingens henseende. Problemet er imidlertid at disse straffedomstolene kun forfølger individer og ikke juridiske personer.¹¹¹ Det er følgelig et individuelt straffeansvar for det aktuelle selskapets eier, daglig leder og lignende som er mest praktisk, men det vil vurderes hvorvidt en kan gjøre unntak eller utvide domstoljurisdiksjonen.

¹⁰⁸ <<http://www.fn.no/FN-informasjon/FNs-hovedorganer/Den-internasjonale-domstolen>> (Mai 2017).

¹⁰⁹ Aase Gundersen, "Folkedomstoler – Et brudd på fundamentale rettsikkerhetsgarantier?", *Mennesker og Rettigheter*, 1987 s. 14-17.

¹¹⁰ Se note 50.

¹¹¹ Roma-vedtektene artikkel 25 fastslår at domstolen kun skal ha jurisdiksjon overfor "natural persons pursuant to this Statute" (min utheving).

5.2 Tradisjoner og praksis

Den eldste internasjonale militære straffedomstolen, Nürnbergdomstolen, ble opprettet i forbindelse med straffeforfølgninger av internasjonale forbrytelser etter annen verdenskrig.¹¹² Opprettelsen markerte at man nå ikke bare anså stater som ansvarlige for svært grove forbrytelser. Dette synet ble videreført i Krupp mot United States da individuelle tjenestemenn ble dømt for medvirkning til selskapskriminelle handlinger, blant annet slavearbeid.¹¹³ De ble straffet for sine individuelle handlinger og ikke som representant for selskapet. Også i Krauch mot United States ble individuelle tjenestemenn dømt på samme måte, men her uttalte domstolen at selskapet hadde gjort seg skyldig i brudd på internasjonal rett.¹¹⁴ Likevel ble ikke tiltalen reist mot selskapet som sådan, men uttalelsen kan sees på som en slags byggestein for et utvidet ansvar vedrørende internasjonal rett og selskaper.

I tillegg til Nürnbergdomstolen finnes også de Internasjonale straffedomstolene i tidligere Jugoslavia og Rwanda (ICTY og ICTR), som er ad hoc domstoler.¹¹⁵ Heller ikke her omfattet jurisdiksjonen juridiske enheter.¹¹⁶ Imidlertid dømte ICTR i Nahimana-saken to direktører i RTLM Radio Station for oppfordring til folkemord som en del av radiovirksomheten.¹¹⁷ Det ble uttalt i avsnitt 32 at den tiltalte Nahimana hadde hatt den formelle juridiske kontrollen over stasjonen og at han hadde ”expressed no concern regarding RTLM broadcasts, although aware aware that such concern existed and was expressed by others.” Saken kan ha overføringsverdi til det moderne slaveriet og multinasjonale selskaper som opptrer passive selv om de vet at det finnes bekymring for sikkerheten og forholdene som sådan på underleverandørens fabrikker.

ICC er den eneste permanente internasjonale straffedomstolen som finnes i dag. I det følgende vil det undersøkes hvorvidt ICC kan straffeforfølge individer tilknyttet multinasjonale selskaper som bedriver slaveri i sin virksomhet etter Roma-vedtektene.

¹¹² Helge Granfelt, ”Nürnbergprocessen 1946 och Russeltribunalen 1967”, *Nordic Journal of International Law*, 1969 s. 128-137 (s. 128).

¹¹³ United States v. Krupp, 9 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, s. 1372.

¹¹⁴ United States v. Krauch, 8 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, s. 1140.

¹¹⁵ Security Council Resolution 827, 25. Mai 1993 og 955, 8. November 1994.

¹¹⁶ Se for eksempel ICTY-Statuttene artikkel 6 og ICTR-statuttene artikkel 5, S.C Res. 1877, U.N. Doc. S/RES/1877 (7 juli 2009) og S.C Res. 1878, U.N. Doc. S/RES/1878 (7 juli 2009).

¹¹⁷ Prosecutor v. Nahimana, Case No. ICTR-99-52-T, Judgement and Sentence (3. Desember 2003) avsnitt 99-101.

5.3 ICC

5.3.1 Jurisdiksjon og anvendelsesområde

Det er flere måter å sette i gang en internasjonal straffeforfølgning av ICC og dens aktorat. Sikkerhetsrådet og stater kan henvise saker til hovedanklageren (aktoren).¹¹⁸ ICCs eget aktorat "Office of The Prosecutor" (OTP) har selvstendig adgang til å oppta saker. Regler angående forbud mot dobbel straffeforfølgning og litispensens gjelder også for ICC og kan bli et problem for komplementaritetsprinsippet dersom en stat har forsøkt å straffeforfølge, men underveis kommet til at det ikke var tilstrekkelig grunnlag.¹¹⁹ I slike tilfeller kan det bli tale om dobbel straffeforfølgning, mens staten på sin side kan ha gjort en "show-trial" for å se bra ut overfor verdenssamfunnet, men egentlig er korrumpert og samarbeider med individet for eksempel av økonomiske grunner.

Det er fire aspekter av ICCs jurisdiksjon som relateres til tid, territorium, gjenstand og person. Hva gjelder tid har ICC jurisdiksjon over forbrytelser begått etter datoen den enkelte stat har ratifisert Roma-vedtektene.¹²⁰ Territorialjurisdiksjonen kan deles inn i tre; medlemsstaters territorium, ikke-medlemsstater som aksepterer ad hoc og henvisning fra Sikkerhetsrådet. Det som er gjenstand for domstolens jurisdiksjon er de internasjonale forbrytelsene nedfelt i Roma-vedtektene.¹²¹ Personaljurisdiksjonen omfatter personer fra medlemsland, personer tilhørende ikke-medlemsland som aksepterer ad hoc og personer fra stater henvist fra Sikkerhetsrådet.¹²² Avhandlingen vil undersøke de to sistnevnte.

Personaljurisdiksjonen omfatter kun individer tilhørende stater som har ratifisert Roma-vedtektene som er underlagt ICC, og ikke juridiske personer.¹²³ Adgangen for Sikkerhetsrådet til å henvise saker innebærer ingen utvidelse av anvendelsesområdet til å gjelde juridiske personer. Det ble imidlertid drøftet i forkant av vedtakelsen av Roma-vedtektene om domstoljurisdiksjonen skulle utvides. Frankrike foreslo at juridiske enheter som hadde begått forbrytelser på vegne av juridiske personer unntaksvis skulle være underlagt ICCs

¹¹⁸ Roma-vedtektene artikkel 13 (b) og 14 (1).

¹¹⁹ *Ibid* artikkel 17.

¹²⁰ Roma-vedtektene artikkel 11 og 24. Unntaksvis kan en stat godta at jurisdiksjonen har tilbakevirkende kraft til selve vedtakelsen av Roma-vedtektene, slik at den vil omfatte hendelser tilbake til 1. Juli 2002.

¹²¹ Se artikkel 5.

¹²² Roma-vedtektene artikkel 25.

¹²³ Se note 111.

jurisdiksjon, slik at man kunne ilegge selskaper et strafferettslig ansvar for internasjonale forbrytelser.¹²⁴ Det var ikke konseptuelle uenigheter blant flertallet av de signerende statene, men de begynte å få dårlig tid med å bli ferdig med utformingen og valgte derfor å la det ligge ettersom det *kunne* blitt problematisk vedrørende komplementaritetsprinsippet for land som ikke anerkjente foretaksansvar i sine nasjonale rettssystem.¹²⁵ Mange *fryktet* at det kunne skape overveldende bevismessige problemer.¹²⁶ I lys av dette kan man argumentere for at det verken er konkrete reelle eller lovtekniske hensyn som stenger for at selskaper ikke skal være underlagt ICCs jurisdiksjon. I dag er det allment anerkjent at private multinasjonale selskaper i økende grad spiller en slags tilleggsrolle for stater gjennom forskjellige typer bidrag, inkludert finansielle bidrag eller for eksempel ved å supplere dem med ressurser, krigsvåpen osv.¹²⁷ Ettersom det internasjonale samfunnsbildet har utviklet seg, er det gode grunner for at også det internasjonale rettskildebildet bør utvikles og tilpasses dagens behov.

Gjenstandsjurisdiksjonen for domstolen knytter seg til handlingene og omfatter de internasjonale forbrytelsene nedfelt i artikkel 6-8 jf. artikkel 5 og gjennom legalitetsprinsippet i artikkel 22. Det kan være verdt å merke seg at siden legalitetsprinsippet kun omfatter selve handlingene, vil ikke dette stenge for en eventuell utvidelse av personaljurisdiksjonen.

Som i de fleste nasjonale strafferettslige systemer, er også Roma-vedtektenes forbrytelser inndelt objektivt og subjektivt. Den objektive delen ("Actus reus") går på utførelsen av selve handlingen, mens den subjektive ("Mens rea") går på forsettskravet og ansvarsvurderingen.

5.3.2 Den straffbare handlingen – Actus reus

For avhandlingens tema er det artikkel 7 om forbrytelser mot menneskeheten i Roma-vedtektene som er aktuell. Det følger av artikkel 7 (1) c) at "Enslavement" en forbrytelse mot menneskeheten etter vedtektene dersom det er utført som en del av et "widespread or systematic attack directed against any civilian population" med kunnskap om angrepet. Vilåret "Enslavement" knytter seg til actus reus og omfatter all type eierskap over en person og inkluderer utøvelse av slikt eierskap gjennom menneskehandel jf. artikkel 7 (2) c). Det

¹²⁴ Report of the Preparatory Committee on the Establishment of the International Criminal Court, Vol. II, 49-51, U.N Doc. A/CONF.183/2 Add.1 (Apr. 14, 1998) s. 49.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Se for eksempel Int'l Peace Acad. & Fafo, Business and International Crimes: Assessing the Liability of Business Entities for Grave Violations og International Law (2004).

følger av artikkel 9 at ”Elements of Crimes” skal assistere domstolen ved anvendelse og tolkning av artikkel 6-8.¹²⁸ I disse påpekes det at artikkel 7 (1) c) gjelder ”deprivation of liberty”. Tvangsarbeid og barnarbeid vil da falle under slik utøvelse av eierskap som er kommet til gjennom menneskehandel.

5.3.3 Det strafferettslige ansvaret – Mens rea

Som for norsk rett, vil det også her være mest treffende å tale om medvirkningsansvar for individet som eier eller leder selskapet som samhandler med dem som utøver slaveriet direkte på fabrikkene. Både fysisk og psykisk medvirkning er omfattet jf. artikkel 25 (3) bokstav a-c), og det kan argumenteres for at passiv medvirkning er omfattet av bokstav d) jf. ordlyden av ”på annen måte bidrar”.

Mens rea har to elementer og knytter seg til kunnskap og forsett. Kunnskapskravet i artikkel 7 knytter seg til ”widespread or systematic attack”, og vil trolig ikke være problematisk i lys av dagens realitet i utviklingslandene hvor fabrikkene drives. Det er i artikkel 30 generelle krav om skyld som omfatter at de materielle forholdene (actus reus) er begått med forsett. Heller ikke dette vil være det problematiske for avhandlingens tema jf. tidligere drøftelse om forsett.

Hva gjelder de kontekstuelle vilkårene om at det må være tale om et ”widespread or systematic attack” er dette drøftet i kapittel 4.3.1, da det tilsvarer vilkåret ”utbredt og systematisk angrep” i strl. §102 c).

Artikkel 7 (2) a) har imidlertid et element som ikke ble inntatt i norsk lov. Angrepet må være ”pursuant to or in furtherance of a State or organizational policy to commit such attack”. Individet som forfølges må handle på vegne av en stat eller ”organizational policy”. Dersom det ikke er en stat eller organisasjon som står bak, må en av disse aktivt ha oppmuntret til eller fremmet handlingen.¹²⁹ Det er altså et policy-vilkår som vanskelig kan knyttes til selskaper. Hvis man ser på rettspraksis fra ICC, er et overveldende antall saker rettet mot afrikanske *statsledere*, noe som trekker i retning av at det ikke er adgang for ledere i selskaper å bli forfulgt.¹³⁰ Vilkåret ble opprinnelig oppfattet som implisitt under forbrytelser mot

¹²⁸ Elements of Crimes: <<https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>> (April 2017).

¹²⁹ Elements of Crimes, introduksjon til artikkel 7.

¹³⁰ Alle saker: <<https://www.icc-cpi.int/Pages/cases.aspx>> (Mai 2017).

menneskeheten etter internasjonal sedvanerett, og ble ikke tatt med i ICTY-statuttene.¹³¹ ICTR-statuttene har imidlertid inntatt vilkåret, men domstolen har fraveket det ved flere anledninger i praksis. I Kunarac-saken fra 2002 uttalte ankeinstansen i ICTY, etter en gjennomgang av vilkårets status, at denne sedvaneretten støttet sterkt en konklusjon om at policy-vilkåret, verken for stater eller organisasjoner, var en nødvendig juridisk ingrediens ved vurderingen av forbrytelsen selv, men noe som kunne bli relevant for enkelte saker.¹³² Det var således ikke nødvendig med statlig innblanding eller noen form for politikk for å etablere at det hadde skjedd en forbrytelse mot menneskeheten. Dette synet har blitt opprettholdt i etterfølgende saker, til tross for at kjente juridiske professorer, blant annet Bassuomi og Schabas, har vært kritiske til kildene dommerne støttet seg til ved uttalelsen.¹³³

Det følger av artikkel 28 (b) i-iii) at når det gjelder forhold mellom over og underordnede, kan en overordnet holdes "criminally responsible for crimes within the jurisdiction of the Court committed by subordinates under his or her effective authority and control, as a result of his or her failure to exercise control properly (...)", dersom den overordnede visste eller bevisst unngikk informasjon om de kriminelle handlingene til den underordnede. Dette tilfellet ligner kjernen for avhandlingens problemstilling vedrørende selskaper og underleverandørene eller andre samarbeidspartnere i utviklingsland. Spørsmålet er så om selskapene kan sies å ha "effective authority and control" over disse, og i så tilfelle om de feilet å utøve denne "properly". Dette vil naturligvis være forskjellig fra sak til sak, men hvor selskapene har egne underleverandører kan det bli tale om et strafferettslig ansvar hvor selskapenes eiere eller daglige ledere ikke har gjennomført skikkelig kontraktsoppfølging osv. Det må imidlertid fortsatt ha skjedd en forbrytelse, og da får artikkel 7 og policy-vilkåret igjen betydning. Dersom policy-vilkåret i artikkel 7 må være oppfylt ved bruk av artikkel 28, slik at individene i under- og overordningsforholdet den beskriver må ha en sammenheng med en stat eller organisasjon, medfører dette at artikkel 28 står uten betydning ved forfølgelse av individer tilknyttet selskaper, selv om denne treffer godt på problemstillingen.

5.3.4 Office of The Prosecutor

¹³¹ Charles Chernor Jalloh, "What Makes a Crime Against Humanity a Crime Against Humanity", *American University International Law Review*, 2013 s. 381-441 (s. 396).

¹³² Prosecutor v. Kunarac, Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, Judgement (12. Juni 2002) avsnitt 98.

¹³³ Jalloh (note 131) s. 397.

ICCs eget aktorater, som ledes av hovedanklageren ("The Prosecutor"), kan starte straffeforfølgninger på eget initiativ og opptre uavhengig som et adskilt organ i domstolen.¹³⁴ Initiativet kalles "Proprio motu power" og inneholder tre grunnvilkår etter Roma-vedtektene artikkel 15 som må være oppfylt for å sette i gang forfølgning;

1) "Reasonable basis"

Det må for det første foreligge en rimelig grunn for at aktorateret skal velge å oppta en straffeforfølgning. De kan undersøke dette av eget initiativ og er ikke avhengig av anmeldelser fra ofre eller noen som opptre på deres vegne. Finner de at slike grunner foreligger må tillatelse gis fra forundersøkelseskommeret til å sette i gang etterforskningen.¹³⁵

2) "Admissibility"

Det må ikke finnes avvisningsgrunner etter artikkel 17 i saken. For avhandlingens tema representerer artikkel 17 (3) et viktig poeng. Her uttrykkes hva som skal tas i betraktning for vurderingen om en stat ikke har evne til å oppta en straffeforfølgning. Blant momentene er manglende evne til å pågripe tiltalte. Det ligger i de multinasjonale selskapenes natur å drive virksomhet forskjellige steder i verden. Dersom tiltalte er sjef i et multinasjonalt selskap som ikke er fra det landet hvor forbrytelsene utøves, er det vanskelig for et fattig land å innhente ressurser som trengs for å finne og bringe denne personen til deres land for pågripelse. Igjen viser dette at det er jurisdiksjonen og anvendelsesområdet hva gjelder subjektene i internasjonal strafferett som gjerne behøver justering.

3) "Interests of Justice"

I dette vilkåret ligger det at påtale må være tjenlig ut fra et rettferdighetshensyn. Her kan det naturligvis argumenteres gode grunner for å oppta en straffeforfølgning mot en eier av et selskap som tar del i det moderne slaveri. Ofrene for disse forbrytelsene har ikke mulighet til å gå til sak, og utviklingslandene vil ofte ikke være i stand til hjelpe. Forbrytelsens grovhet opp mot mulighetene for straffrihet vil tale sterkt for at en forfølgelse og eventuell påtale er tjenlig ut fra et rettferdighetshensyn.

¹³⁴ Roma-vedtektene artikkel 42.

¹³⁵ *Ibid* artikkel 15 (3).

Hva gjelder påtale av individer som er involvert i selskapskriminalitet har hovedanklageren i flere sammenhenger uttrykt et behov for å ligge ansvar for disse. For eksempel i en pressemelding fra 2003 angående situasjonen i Kongo ble det uttalt;

”Althoht the specific findings of these reports have not been confirmed, the Prosecutor believes that investigation of the financial aspects of the alleged atrocities will be crucial to prevent future crimes and for the prosecution of crimes already comitted. If the alleged business practices continue to fuel atrocities, these would not be stopped even if current perpetrators were arrested and prosecuted.”¹³⁶

Her fremkom det at hovedanklageren så det nødvendig å etterforske selskapskriminalitet fordi selskapene var dypt involvert i de kriminelle sakene, og at det ikke nødvendigvis ville være effektivt nok å straffe et individ for handlingene. Hovedanklageren la altså klare føringer om behovet for å kunne forfølge selskaper og juridiske personer allerede for 14 år siden. I tillegg ble det uttalt angående diamantindustriens involvering i internasjonale forbrytelser i Kongo at hvis de som er i industrien ”recieved diamonds and knew that the people delivering them was getting them because of genocide then they could well be part of the crime.”¹³⁷

Det følger av artikkel 53 (a) at hovedanklageren kan oppta en sak når hun finner at det er rimelig grunn til å tro at en *forbrytelse* som faller under domstolens jurisdiksjon er begått. Det kan da se ut som at jurisdiksjonen knytter seg til selve handlingen og ikke hvem som har begått den, slik som legalitetsprinsippet i artikkel 22 også uttrykker. Det kan derfor spørres om hovedanklageren burde ha adgang til å utøve universaljurisdiksjon overfor hvilke som helst individer på grunnlag av formålet med vedtakelsen av Roma-vedtektene, å unngå straffrihet for grove internasjonale forbrytelser.¹³⁸ Dette vil imidlertid skape praktiske utfordringer for hovedanklageren ved drastisk økning i saksmengden, som igjen kan medføre at forventningene ikke innfris. På den annen side kan det ha en preventiv effekt hva gjelder selskapene og deres eiere, dersom de vet at hovedanklageren *kan* straffeforfølge dem. Et motargument er at ratifiseringen av Roma-vedtektene mister sin betydning hvis ICC likevel

¹³⁶ <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/B080A3DD-7C69-4BC9-AE25-0D2C271A9A63/277502/16_july__english.pdf> (Mai 2017).

¹³⁷ Procecutor Ocampo, Firms Face ”Blood Diamonds” Probe, BBC News, 23 september 2003, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3133108.stm>> (Mai 2017).

¹³⁸ Fortalen avsnitt 5.

kan straffeforfølge på grunnlag av universaljurisdiksjon.¹³⁹ I tillegg vil slike forfølgninger skje på bakgrunn av hovedanklagerens egen proprio motu power. Staten som er tilknyttet selskapet har da enten ikke kunnet eller villet forfølge, men hovedanklageren har likevel besluttet det. Dersom det står på viljen, har ikke staten godkjent forfølgning og vil kanskje derfor ikke være villig til å yte det nødvendige samarbeidet med hovedanklageren som er nødvendig i forhold til utlevering og innhenting av bevis. Det kan derfor ha gode grunner for seg å legge beslutning om straffeforfølgelse gjennom universaljurisdiksjon på nasjonalt plan.

5.3.5 Mulige løsninger

Det kan argumenteres for at det finnes unntak i rettspraksis som åpner for at et individ kan straffes for det den gjør i virksomheten gjennom selskapet, slik som for eksempel i Nahimana saken. Hvis ICC utvider straffeansvaret for selskapsledere som ikke er omfattet av policy-vilkåret i artikkel 7 gjennom praksis, kan den etablere presedens for lignende saker. ICTY gjorde dette i Akayesu-dommen, da den besluttet at seksuell vold var en internasjonal forbrytelse og anerkjente dette som både tortur og folkemord.¹⁴⁰

En mer drastisk mulighet er at Sikkerhetsrådet oppretter en helt ny domstol med jurisdiksjon over juridiske enheter og personer ad hoc, eller en permanent internasjonal straffedomstol gjennom en multilateral traktat. Dette vil imidlertid kreve at det er enighet mellom statene som eventuelt vil ratifisere om at selskaper skal eller bør underlegges internasjonal rett. Ved opprettelsen av ICC hadde det internasjonale samfunnet muligheten til å inkludere juridiske enheter under jurisdiksjonen, men som påpekt var det tidspresset og manglende diskusjoner og enighet rundt tema som gjorde at de ble utelatt. Behovet for å inkludere selskaper var der i 2002, og er i dag forsterket.

Undersøkelsene viser at ICC etter internasjonal rettspraksis fra andre straffedomstoler har en viss mulighet til å straffeforfølge individer tilknyttet selskaper. Det kan dermed virke som det står på villighet, ettersom det til nå ikke har blitt opptatt en slik sak til tross for enormt behov. Det største problemet er imidlertid at selskapene som sådanne ikke er formelt anerkjent som juridiske personer i internasjonal rett. Dersom dette med tiden skulle bli aktuelt vil det kunne oppstå komplekse utfordringer rundt å bli enige om utforming av vilkår og traktater rundt

¹³⁹ Se Cedric Ryngaert, "The International Criminal Court and Universal Jurisdiction: A Fraught Relationship?", *New Criminal Law Review*, 2009 s. 498-512 (s.503).

¹⁴⁰ Prosecutor v. Akayesu, Judgement, ICTR-96-4-T (2. Sept. 1998).

dette, og ikke nødvendigvis selve konseptet om at selskaper kan stå ansvarlig for handlinger også foran internasjonal rett.

6 Avsluttende bemerkninger

Det viser seg at det er flere ulike elementer som gjør det vanskelig å etablere et strafferettslig ansvar overfor multinasjonale bedrifter, men at små justeringer mangler og lager smutthull for selskapene å bedrive slaveri i sin virksomhet. Dette medfører store konsekvenser for ofrene og øker sjansene for straffrihet for grove forbrytelser. Det er høyst frustrerende når de strafferettslige apparater og mekanismer som skal til for å hindre dette faktisk finnes i dag, men det formelle stenger for å bruke dem.

Det er per i dag ikke grunnlag for å ilegge strafferettslige sanksjoner for manglende implementering av de etiske retningslinjene og samfunnsansvaret selskapene har. Likevel er disse viktig da det kan brukes som grunnlag for videre utvikling fra soft law mot hard law. Som Spesialrepresentanten har uttalt om prinsipp 26 må alle stater ta ”appropriate steps to ensure the effectiveness of domestic judicial mechanisms when addressing business-related human rights violations.” Nøkkelordet er ”effectiveness”. Det må derfor kunne knyttes et visst ansvar til statene så vel som selskapene i denne sammenheng.

For Norges del vil tilknytningskravet stenge for effektivitetspotensialet av foretaksstraff for multinasjonale selskaper, men villigheten kan også ha noe å gjøre med usikkerheten rundt bruk av universaljurisdiksjon og frykt for mellomstatlig friksjon. For ICCs vedkommende kan villigheten knyttes til finansiering. Den er avhengig av økonomisk støtte fra medlemslandene. Dersom ICC på eget initiativ velger å gå etter selskap tilhørende et medlemsland, kan det tenkes at dette ikke vil falle i god jord og at vedkommende stat til gjengjeld velger å kutte sin støtte.

Det er lite sannsynlig at ICC og Roma-vedtektene kommer til å endres i nærmeste fremtid slik at den kan direkte forfølge selskaper. Det også et stort problem at verken USA eller Kina har ratifisert vedtektene, da mange multinasjonale selskaper stammer herfra og er ledende innenfor handel- og næringslivet. I tillegg har landene store militære og økonomiske ressurser domstolen er avhengig av for å kunne gjennomføre en forfølging. Det kan dermed ha gode grunner for seg å legge press på vestlige og moderne stater å følge for eksempel Frankrikes nye lovvedtak, slik at de utviklingslandene som ikke er i stand til å forfølge, kan få hjelp av andre land. En viktig brikke for at dette skal lykkes er en avklaring hva gjelder utøvelse av

universaljurisdiksjon. En dom fra en internasjonal domstol med prejudikativ virkning er den mest effektive plattformen for en slik avklaring.

En annen løsning er å komprimere retningslinjene til et fast internasjonalt rammeverk som er tilpasset problemet samt opprette en egen juridisk mekanisme som kan straffeforfølge brudd på retningslinjene, forutsatt at det går an å bli enige om en bindende virkning slik GPs i det hele var ment å være.

I alle år har jussen utviklet seg i takt med samfunnet. I norsk rett har for eksempel Høyesterett lagt føringer på forskjellige typer regler i forvaltningen som ikke var lovfestet før. For eksempel ble innsyn i sykejournal lovfestet etter utviklingen i rettspraksis og prejudikater. Etter andre verdenskrig ble det opprettet internasjonale straffedomstoler som skulle kunne dømme individer for diverse krigsforbrytelser. Behovet for å endre rettstilstanden hva gjelder multinasjonale selskaper og menneskerettigheter er stort, noe som er illustrert i avhandlingen gjennom det moderne slaveri. Det trengs ikke flere retningslinjer eller flere prinsipper om hvordan implementere dem eller hvordan selskaper bør oppføre seg, men håndfaste regler som kan straffeforfølges ved brudd.

Dersom en tenker seg at alle moderne, mektige, vestlige stater hadde innført et slikt regelverk, ville man hatt større mulighet til å straffeforfølge de multinasjonale selskapene ettersom de som oftest har tilknytning til slike stater. Etter mitt skjønn vil dette være en mer realistisk løsning enn at ICC og Roma-vedtektene endres. Roma-vedtektene er et produkt av flere års samarbeid og kompromisser mellom flere land som vil kreve mye mer å bli enige om å endre enn at hvert enkelt land endrer sin lovgivning i favør problemstillingen avhandlingen har fremstilt. Dersom løsningen skal legges på nasjonalt plan må imidlertid rekkevidden av universaljurisdiksjon gjøres tydeligere og aksepteres i folkeretten for å unngå mellomstatlig friksjon og usikkerhet rundt hjemmelen til anvendelsen. Ettersom flere land har straffeforfulgt forbrytelser mot menneskeheten på grunnlag av universaljurisdiksjon og eksplisitt åpnet for dette i sin nasjonale lovgivning, viser utviklingen tendenser til å hjemle universaljurisdiksjonen i internasjonal sedvanerett.

Dersom smutthullene som leder til straffrihet for selskapene ikke tettes, utgjør dette et skille mellom etikk og juss som ikke er heldig og som ikke skulle vært der i utgangspunktet.

Litteraturliste

Lovgivning:

Norsk rett:

Lov 21. Mai 1999 nr. 30 om gjennomføring av menneskerettigheter i norsk rett.

Lov 20. Mai 2005 nr. 38 om straff.

Amerikansk rett:

The Alien Tort Claims Act 1789.

Internasjonal rett:

Rome Statute of the International Criminal Court, 17 Juli 1998 (ikraftsatt 1. Juli 2002), 2187 UNTS 90 (Roma-vedtektene).

Elements of Crimes: <<https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>> .

Forarbeider:

Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) om lov om endringer i straffeloven m.m (straffansvar for foretak).

NOU 2002: 4 Ny straffelov.

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) om lov om straff (straffeloven).

Ot.prp. nr. 8 (2007-2008) om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 mv. (skjerpene og formildende omstendigheter, folkemord, rikets selvstendighet, terrorhandlinger, ro, orden og sikkerhet, og offentlig myndighet).

Representantforslag 67 L (2015-2016), Dok.nr.8.67 L (2015-2016) Representantforslag fra stortingsrepresentantene Michael Tetzschner, Frank Bakke-Jensen, Gunnar Gundersen,

Øyvind Halleraker, Siri A. Meling og Anders B. Werp om utvidet ansvar for selskapers ansvar for korrupsjonshandlinger, tilføyelse til straffeloven § 389.

Konvensjoner og deklarasjoner:

Universal Declaration of Human Rights 1948.

FNs Slavekonvensjon fra 1956.

ILOs konvensjoner om tvangsarbeid nr. 29 fra 1930 og barnarbeid nr. 182 fra 1999.

Den internasjonale konvensjonen om sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter (ØSK), vedtatt 16. desember 1966, i kraft 3. januar 1976.

Wienkonvensjonen (VCLT), vedtatt 23. mai 1969, I kraft 27. januar 1980.

Konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (CEDAW), vedtatt 18. desember 1979, i kraft 3. september 1981.

Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK), vedtatt 4. november 1950, i kraft 3. September 1953.

Rettspraksis:

Norsk Høyesterett:

RT-2013-1015.

RT-2014-466.

Nürnbergdomstolen:

United States v. Krupp, 9 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10.

United States v. Krauch, 8 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10.

ICTR:

Prosecutor v. Akayesu, Judgement, ICTR-96-4-T (2. September 1998).

Prosecutor v. Nahimana, Case No. ICTR-99-52-T, Judgement and Sentence (3. Desember 2003).

ICTY:

Prosecutor v. Kunarac, Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, Judgement (12. Juni 2002).

ICC:

Prosecutor vs Katanga, ICC T Ch II Judgement pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436-tENG (7. Mars 2014).

Alle saker: <<https://www.icc-cpi.int/Pages/cases.aspx>> (Mai 2017).

Bøker:

Andenæs, Johs., *Alminnelig Strafferett*, 5.utgave (Oslo 2005).

Chen, Albert H Y, *An introduction to the legal system of the Peoples Republic in China*, Fourth Edition, (Hong Kong 2011).

Woxholth, Geir, *Selskapsrett*, 5. utgave (Oslo 2014).

Muchlinski, Peter, *Multinational Enterprises and the Law* (Oxford 1999).

Deva, Surya og David Bilchitz, *Human Rights Obligations of Business* (Cambridge 2013).

Deva, Surya og David Bilchitz, *Human Rights Obligations of Business* (Cambridge 2013).

O'Keefe, Roger, *International Criminal Law* (Oxford 2015).

Gröning, Linda , Erling Johannes Husabø og Jørn Jacobsen, *Frihet, forbrytelse og straff*, (Bergen 2016).

Artikler:

Nolan, Justine, "The United Nations Compact With Business: Hindering or Helping the Protection of Human rights?" *University of Queensland Law Journal*, 2005:
<<http://www.austlii.edu.au/au/journals/UQLawJl/2005/26.html>> (Mai 2017).

Weissbrodt, David og Muria Kruger, "Norms of the Responsibilities of Transnational Corporations and other Business Enterprises with Regard to Human Rights", *American Journal of International Law*, 2003 s. 901-922.

Skjerven, Espen, "Norske virksomheters medvirkningsansvar for menneskerettighetskrenkelser i utlandet", *Tidsskrift for erstatningsrett, forsikringsrett og velferdsrett*, 2014 s. 201-240.

Matningsdal, Magnus, "Medvirkning til straffbare handlinger – hovedpunkter", *Jussens Venner*, 2008 s. 357-383.

Granfelt, Helge, "Nürnbergprocessen 1946 och Russeltribunalen 1967", *Nordic Journal of International Law*, 1969 s. 128-137.

Jalloh, Charles Chernor, "What Makes a Crime Against Humanity a Crime Against Humanity", *American University International Law Review*, 2013 s. 381-441.

Ryngaert, Cedric, "The International Criminal Court and Universal Jurisdiction: A Fraught Relationship?", *New Criminal Law Review*, 2009 s. 498-512.

FN-dokumenter:

ICESCR General Comment no 18: The Right to work, Article 6 of the International Covenant on Economic Social and Cultural Rights, UN Doc E/C.12/GC/18 (2005).

Comission on Human Rights, Agenda Item 16, E/CN.4/2004/L.73/Rev.1 (16. April 2004).

Commission on Human Rights, "Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises", Res. 2005/69 adopted 20 April 2005 (Ch.XVII, E/CN.4/2005/L.10/Add.17).

Human Rights Council, 'Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises', A/HRC/Res.17/4 (16 June 2011).

Etablering av ICTY: Security Council Resolution 827, 25. May 1993.

Etablering av ICTR: Security Council Resolution 955, 8. November 1994.

Report of the Preparatory Committee on the Establishment of the International Criminal Court, Vol. II, 49-51, U.N Doc. A/CONF.183/2 Add.1 (Apr. 14, 1998).

Guiding Principles med kommentarer i pdf-fil:

<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf>
(Februar 2017).

Nettsider:

<<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-1-s-ud-20162017/id2513642/sec3>> Mål 16.4 (Februar 2017).

<http://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/news/WCMS_182109/lang--en/index.htm>
(Februar 2017).

<<http://www.slavefreechocolate.org/>> (Februar 2017).

<<https://www.dosomething.org/us/facts/11-facts-about-sweatshops>> (Februar 2017).

<<http://www.fn.no/Tema/Arbeidsliv/Fordypning/Fakta-om-moderne-slaveri>> (Februar 2017).

<<http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/countries/2013/215439.htm>> (Februar 2017).

<<http://www.responsiblebusiness.no/retningslinjer/>> (Mars 2017).

<https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/naringslivssamarbeid-i-utlandet/innsikt/forventninger_retningslinjer/id2076270/> (Mars 2017).

<<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>> (Mars 2017).

<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/ncp/ncp_prosedyrer_n.pdf> (Mars 2017).

<<http://www.fn.no/FN-informasjon/FNs-hovedorganer/Den-internasjonale-domstolen>> (Mai 2017).

Nyheter:

<<http://news.sky.com/story/meet-dorsen-8-who-mines-cobalt-to-make-your-smartphone-work-10784120>> (April 2017).

<<http://www.tv2.no/a/7461428/>> (April 2017).

<<http://www.jurist.org/paperchase/2017/02/france-approves-law-to-hold-parent-corporations-liable-for-subsiary-human-rights-violations.php>> (April 2017).

<https://www.nrk.no/urix/h_m-kritisert-for-lave-lonninger-1.7990177> (Mars 2017).

<https://www.nrk.no/sport/saksoker-fifa_-_det-er-moderne-slaveri-1.13173075> (Februar 2017).

<<http://www.independent.co.uk/news/world/americas/nestle-is-being-sued-for-allegedly-using-child-slaves-on-cocoa-farms-a6806646.html>> (Februar 2017).

<<http://www.aftenposteninnsikt.no/12008/fanget-i-slavekontrakter>> (Februar 2017).

<<http://e24.no/utenriks/flere-selvord-hos-apple-produsent/20370789>> (Februar 2017).

<<http://www.aftenposten.no/norge/Bare-35-domfellelser-for-menneskehandel-84193b.html>>
(Februar 2017).